

Mitolojiden İkonografiye Türkiye'nin Turistik Dinî Mekânları: “Mağaralar”

*Mehmet Alparslan KÜÇÜK^a

^aGazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Bölümü

Anahtar Kelimeler

Mağara
Mağara Kiliseleri
Mitoloji
İkonografi

Özet

Mağaralar, çeşitlilik gösteren özelliklerine göre önemli turistik mekânlar arasındadır. Bu mekânlar, hem mitolojide hem de ikonografide, Tanrı, Tanrıça ve diğer ilahî varlıklar ile birlikte kahramanların doğum ve ölüm olaylarının yaşandığı yerlerdir. Kutsalın tezahür edebildiği mağaralar, Mağara Sanatı ve Mağara Turizmi tamlamalarının da gösterdiği gibi, sanatın, turizmin, kültürün ve inancın mekânlarıdır. Dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de turistik açıdan ziyaret edilen çok sayıda mağaralar vardır. Ancak konunun sınırlandırılması gereği burada sadece Türkiye’den dinî özellik taşıyan mağaralar sözkonusu edilmiştir. Bu mağaralardan en önemlileri Petrus Mağarası/Kilisesi, Aya Tekla (Meryemlik) Mağarası/Kilisesi, Ashab-ı Kehf Mağarası, Sümela (Meryem Ana) Manastırı ve Kapadokya Mağara Kiliseleri’dir. Bu bağlamda makalemizde, amacına uygun bir biçimde ilk olarak mağara kavramı tanımlanmıştır. Daha sonra mağaraların kültürel ve dinî özelliklerine atıfta bulunularak hem mitolojik hem de ikonografik açıdan tahlili yapılmıştır. Ardından da ortak/benzer hususlar çerçevesinde mağaraların tarihî, dinî ve mimarî yapısı genel hatlarıyla kısaca irdelenmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

From Mythology to Iconography Turkey’s Touristic Religious Spaces: “Caves”

Abstract

Keywords

Cave
Cave Churches
Mythology
Iconography

According to their diversity, Caves are among the most important tourist attractions. They are center of birth place and death place of gods, goddesses and heroes. These spaces are womb, tree trunks, shelter, hiding place and prisons. Caves are places of art, tourism, culture and faith. However, here, due to the limitation of this subject, caves with religious features have been mentioned. The most important of these caves are Peter Cave/Church, St. Thecla (Meryemlik) Cave/Church, Ashabe Kahf Cave, Sumela (Virgin Mary) Monastery and Cappadocia Cave Churches. Here, the caves are analyzed both in mythological and iconographical terms. Also, Common/similarities of caves are mentioned. In this section, It is also emphasized that caves with similarities in mythology and iconography is important in terms of religious tourism. Also, historical, religious and architectural structure of these tourist sites are briefly discussed. In conclusion of the study chapter, there is general evaluation about study.

*Sorumlu Yazar: Mehmet Alparslan KÜÇÜK, makucuk@gazi.edu.tr

GİRİŞ

“Megara” (*yeraltı uçurumu*) kelime kökünden gelen mağara; bir insanın girebileceği genişliğe sahip, yeraltında, dağda veya kayalık alanlarda bulunan doğal boşluk/uçurum olarak tanımlanmaktadır.(Frazer, 1992, 48; Ersoy v.d., 2006; Yücel, 2008; Karakurt, 2012; Çetindağ, 2016) İçine girilen/inilen yer olarak “in” kelimesi de mağara ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Ayrıca “Hurri, Kybele, Kubaba” kelimelerinin de hem mağara hem de oyuk veya çukur anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir.(Roux, 1994; Roller, 2004; Diyarbakır Sur Rehber, 2012; Karakurt, 2012; Kıyar, 2012)

Dinî anlamda, kutsalın tezahür ettiği bir mekân olarak mitolojinin ve ikonografinin vazgeçilmezi olan mağaralar, hem “Mağara Turizmi” adıyla turizm sektörünün hem de “Mağara Sanatı” adı altında bir sanat biçiminin oluşmasına vesile olmuştur. Ancak mağara turizmi veya ekoturizm içerisinde değerlendirilebilen mağaralar, kültür ve inanç turizminin de vazgeçilmez mekânlarındandır.(Cirlot 2001; Tuğrul, 2010; Rindam, 2016) Bu başlık altında da mağaraların mitolojik ve ikonografik açıdan önemi (birkaç örnek ile) değerlendirilmiş, ortak-benzer yönleri ortaya konulmuştur. Ayrıca turistik mekân olan mağaraların dinî açıdan önem arzedenlerden birkaç tanesi Türkiye örneği ile konu edilmiştir.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Mitolojik Açıdan Mağaralar

Mağaralar, mitolojik olarak, “dağ” sembolizminin vazgeçilmez unsuru kabul edilmektedir. Çünkü görünen kısım olarak dağ, “eril” prensip; saklı/gizli biçim olan mağara ise “dişil” prensip olma özelliğiyle iki zıt kutup şeklinde tasavvur edilmektedir. (Mağara Sembolü, 2016)

Ziyaret ve adak yeri olan mağaralar, gizemin ve yenilenmenin simgesi¹, anne kucağı algısı çerçevesinde insanoğlunun yaratıldığı, meydana geldiği mekân olarak da dikkat çekmektedir. Mitolojiye göre bu husus şu şekilde dile getirilmektedir: ““...Sonra seller bir daha aktı, yukarıda zikredildiği gibi mağaradaki yarıklara toprak dolduruldu. Güneş Sünbüle yıldızında idi. Binaenaleyh bu toprağın pişmesi zamanı güneşin aşağı

---

¹ Mağara, Taoistlerce evrenin enerjisinden faydalanılan yer olarak düşünülmektedir. (Bkz. Hu ve Allen, 2005:57).

indiği devre tesadüf etti ve bundan dolayıdır ki bu topraktan yaratılan kişi dişi oldu. Bu dişi kişiye “ay yüzlü” anlamında “Ay-va” adı verildi. Ay Atam ile Ay-va evlendiler. Bunlardan kırk çocuk dünyaya geldi. Yarıları erkek, yarıları dişi idi. Bunlar birbiriyle evlendiler. Ana ve babaları öldükten sonra çıktıkları mağaraya gömüp ağzını altın kapı ile kapadılar ve kapının yanına çiçekler koydular...” Bu bağlamda mağara; yaratılışın sembolü olmaktadır. Hatta bazı toplumlarda mağaraya girmek deyimiyle “Dünya Ana'nın rahmine yeniden girmek²” kastedilmiştir/kastedilmektedir.(İnan 1986, 21; Roux, 1994; Heyden 2005; Radloff, 2008, 211-212; Mağara Sembolü, 2016; Çetindağ, 2016, 445)

Mağaralar; evrenin sembolü, dünyanın merkezi/çekirdeği ve Tanrı veya ilahî varlıklar ile iletişimin kurulduğu, yolculuğun yapıldığı mekânlardır. Bu mekânlar ayrıca ölümlü Tanrıların, Tanrıçaların ve ruhanî varlıkların doğum yeridir.(Cirlot, 2001, 316; Heyden, 2005; Mağara Sembolü, 2016) “Uranos ile Gaia'dan doğma Rheia (Rhea) kardeşi Kronos'a eş olur ve onunla üçüncü tanrı kuşağı olan Olymposları üretir, Rheia çocuk doğurduca Kronos onları yutar. Rheia bu duruma çok üzülür ve Zeus'u dünyaya getirmeden önce Uranos ile Gaia'nın yardımıyla Girit'in Lyktos mağarasına saklanır, orada doğurur... Zeus büyüyünce gizlendiği mağaradan çıkarak... Ulu tanrıça Demeter-diye anlatılıyor- Zeus'tan olma kızı Persefonla Girit'ten Sicilya'ya geldiğinde, Kyane kaynağı yanında bir mağara buldu. Kızı buraya gizledi ve kızın arabasına koşulmuş olan iki yılan bekçi koydu. Persefon orda yünden ağ örmeye başladı; üstünde evrenin güzel bir resmi olan müthiş bir elbise vardı. Bu sırada annesi, Demeter, kızın babası Zeus'un, kızın varlığını öğrenmemesine çalışıyordu. Tanrı kızına yılan biçiminde yaklaştı ve onu bir oğula Dionisos'a hamile bıraktı. Dionisos mağarada doğup beslendi...” şeklindeki rivayetler de mağaranın doğum yerine vurgu yapmaktadır. Mağaralar, Tanrıların/Tanrıçaların doğum mekânı olmakla birlikte kahramanların doğum yeri ve türeme alanı olarak da dikkat çekmektedir. Bunun en güzel örnekleri,

---

² Günümüzde bazı toplumlarda, çocukların mağaralardan geldiği inancının mevcut olduğu, hatta bazı hayvanlar aracılığıyla mağaralarda, büyüsel bir olay ile annelerinin karnına girdikleri ifade edilmektedir. Bu düşünce çerçevesinde “Vatan toprağının çocukları” ifadesinin mecazî değil, gerçek anlamda kullanıldığına dikkat çekilmektedir. Meksikalılar'ın yedi mağara mekânı anlamına gelen “Chicomoztoc” adı verilen yerden geldiklerine inanmaları da aynı düşüncenin farklı bir yansımasıdır. (Eliade, 2003, 246-255; Eliade, 2005, 300)

Türeyiş ve Yaratılış Destanları'nda/Efsaneleri'nde görülebilmektedir.(Campbell, 1995,107; Roux, 1991; Erhat, 1996, 261; Karakurt, 2012)

Mitolojik anlamda, mağaralar, “*Tanrı/Tanrıça ve Atalar Kültü*”nün vazgeçilmez bir ögesidir. Çünkü bu mekânlar, Tanrıların/Tanrıçaların yaşadığı, ata ruhlarının bulunduğu mekân olarak kabul görmüş ve mağaralarda ata ruhlarına yeniden doğum için kurbanlar sunulmuştur. Hatta çeşitli toplumlarda da kayalık alanlar; mağaralar şeklinde oyularak ruhlar için kurban kesme alanlarına dönüştürülmüştür. Ayrıca Aegira’da da (Yunanistan), rahibenin kehanette bulunmak için mağaraya girmeden önce taze boğa kanı içtiği ve başka bir toplumda da mağaraya yılda iki defa kurban sunulmakla birlikte insanların yüzlerini mağaraya dönerek ayakta bekledikleri şeklindeki rivayetler de bu hususu teyit etmektedir.(Frazer, 1991; Ögel, 1993; Heyden 2005; Chavannes, 2007; Oğuz ve Ersoy, 2007; Arslan, 2007; Akalın, 2009)

Mağaralar; Tanrıların gizemli şekilde yarıştığı ve sonra göğe yükselmenin vuku bulduğu “*Kutsal Yemek*”³ ayini gibi çeşitli ayinlerin yapıldığı alanlar olarak da göze çarpmaktadır. Bu bağlamda “*Tanrı soluğu toprakla kavuşmuştur, bir nur mağaraya kapatılmıştır*” sözünde de vurgulandığı gibi mağaralar, halk arasında önemli bir kutsiyete sahip olmuş hatta taş kesilme motiflerinin de merkezini oluşturmuştur. Ayrıca Çoban Tanrısı olan, flüt ile özdeşleştirilerek tasvir edilen Pan’ın evinin mağara olması⁴ ve bu mağaranın tapınma merkezi haline getirilmesi, Çin’de “*Ma-gu*” adlı peri adının hem mabedlere hem de mağaralara verilmesi ve ölümsüzlüğün/aşkın kurtuluşun mağaradan yükselme neticesinde vuku bulması da mağaralara atfedilen kutsiyetin bir başka göstergesini ihtiva etmektedir.(Kafesoğlu, 1984; Campbell, 1995; Burkert, 1999; Ögel, 1999; Bonnefoy, 2000; Eberhard, 2000; Eliade, 2003; Beydilli, 2004; Demirci, 2005, 50; Boyana, 2005; Oğuz ve Ersoy, 2007; Akalın, 2009; Graves, 2010; Kurt, 2010; Roux, 2011; Arda, 2014)

---

³ Zerdüş’ün “*benimle bir olmak için ve benim de onunla olmam için, bedenimi yemeyen ve kanımdan içmeyen hiç kimse kurtuluşu bilemez*” sözü ile benzerlik gösteren İsa’nın havarilerine söylediği “*Bedenimden yiyen ve kanımdan içen kimsenin sonsuz yaşamı olacaktır*” sözü Hristiyanlar ve Hristiyan olmayanlar arasında tartışma kaynağı olmuştur.(Akalın, 2009, 1, 13)

⁴ 1992 yılında yapılan Enez kazısında da Pan’a atfedilmiş ve onunla ilişkili tasvirlerin olduğu bir mağara keşfedilmiştir.(Boyana 2005, 170)

Toprak/Yer Ana'nın ağzı/rahmi, kadının/annenin karnı/rahmi ile özdeşleştirilen mağaralar; yaratılış, doğum⁵, (içi boş) ağaç kovuğu, sığınak/barınak⁶, saklanma yeri⁷ ve hapisane olarak hem Tanrılara/Tanrıçalara hem de kahramanlara birçok noktada ev sahipliği yapmıştır. Mağaralar, hem yaşamın, ölümün bir sembolü hem de gök/gökyüzü ile yer/dünya arasındaki (kutsal) evliliğin mekânıdır. Zaten mitolojik anlamda, göğün ata ve yerin ana olarak telakki edilmesi de bunun bir göstergesidir. Ayrıca çocuğu olamayan kadınların hamile kalabilmek için mağaralara gitmesi ve geceyi orada geçirmesi, mağaranın tavanından damlayan veya herhangi bir yerinde bulunan suları içmesi, vücutlarına sürmesi de mağaraya yüklenen anlam, ona atfedilen kutsiyet ile yakından ilişkilidir. Benzer şekilde sütü kesilen veya sütü olmayan emzikli kadınların, Isparta Eğirdir Bedre Köyü'nde bulunan bir mağaranın tavanındaki Hıristiyanlarca "Meryem Ana Memesi" olarak isimlendirilen memeye benzer iki taştan damlayan sudan içerek sütlerinin geleceğine inanması da⁸ mağaraların halk inanışlarındaki yerini gösteren başka bir örnektir.(Bkz. Hakimler, 6:2, Birinci Krallar, 18:4; Tanyu, 1973; Gökalp, 1976; Sami, 1983; İnan,1986; Gökalp, 1991; Ögel, 1993; Uraz, 1994; Günay ve Güngör, 1998; Cömert, 1999; Cirlot, 2001; Esin, 2001; Baykara, 2001; Estin ve Laporte, 2002; Çoruhlu, 2002; Campbell, 2003; Freely, 2004; Heyden, 2005; Butanayev

---

⁵ Mitra'nın, bir mağarada, bakireden doğması neticesinde Mitra için dizayn edilen mağara mabedlerin "mithraeum" olarak isimlendirilmesi bu hususu teyit eden bir örnektir.(National Geographic Essential Visual History of World Mythology, 2008; Kilde, 2008; Yılmaz, 2011)

⁶ Bu hususa en güzel örnek İnkalar'ın mitlerinde rastlanmaktadır. İnkalar'ın mitlerine göre olay şöyle anlatılmaktadır: "Peru'nun yükseklerinde, günahsız iki çoban kardeş yaşamıştır. Lamaları garip bir şekilde davranmaya başlayınca, onunla ilgilenmişlerdir. Lama, yemeden, içmeden kesilmiş, geceleri üzüntülü bir şekilde yıldızlara bakar olmuştur. Kardeşler, Lama'ya neler olduğunu sorduklarında, büyük bir sel felaketinin geleceğini ve bütün dünyayı yok edeceğini öğrenmişlerdir. İki kardeş ve aileleri, yüksek dağların tepelerindeki mağaralarda emniyette olacaklarına karar vermiş ve sürülerini de alarak, mağaralara çekilmişlerdir"(Seyidoğlu, 2007, 28). Taberi de mağaranın sığınak ve barınak olarak kullanılması yönünde Hz. Adem ve Hz. Havva'nın yaşamından örnek vererek, Hz. Adem ile Hz. Havva'nın Arafat'ta buluştuğunu, tanıştığını ve Hz. Adem'in Müzdelife'de Havva'ya yaklaştığını ve sonrasında Hint'e döndükleri ve burada geceleri ve gündüzleri içinde barınmak üzere bir mağara edindiklerini dile getirmektedir.(Taberi, 1991, I, 172. Ayrıca bkz. Eröz, 1991, 55-162)

⁷ Hacı Bektaş Veli'nin, düşmanlarından korunmak amacıyla ejder tarafından bir mağarada saklandığı ve onun emri ile ejderin gökyüzüne çıktığı anlatılmaktadır.(Boratav:2012) Mağaraların saklanma veya gizlenme yerine örnek olarak benzer rivayet Kırgızlar'da da görülebilmektedir. Kırgızlara ait rivayet şu şekildedir: "Moğol istilası devrinde 'Sahsaar' adlı bir dağda Kırgızları idare eden yedi kahraman kız yaşarmış. Günlerden bir gün Moğollar aniden Abakan bölgesine saldırmış ve halkı Sayan'dan daha ileri bölgelere önlerinde sürmüşler. Mezkur yedi kahraman kız da düşmandan kaçarak Askiz bölgesindeki bir mağaraya gizlenmişler. Bu yüzden kızların gizlendiği dağ 'çiti his (yedi kız)' olarak adlandırılmıştır...".(Butanayev ve Butanayeva, 2007, 44)

⁸ Bu inanışın mitolojik yansıması, Moğol Budizmi'nin önemli kişilerinden Lama Jambel Jöngdui ile ilgili anlatımda da dikkat çekmektedir.(Bkz. Özbaş, 2010, 59)

-Butanayeva, 2007; Radloff, 2008; Çağlar, 2008; Sancak, 2008; Graves, 2010; Boratav, 2012; Karakurt 2012; Parlak, 2012; Mağara Sembolü, 2016)

Mağaralar, hem doğum olayının haber verildiği hem kahramanların ilahî hikmetlere eriştiği hem de tasavvufî anlamda benliğin yok edildiği mekânlar olarak da ön plâna çıkmaktadır. Bunlara örnek olarak, Hüseyin Gazi'nin (Battal Gazi'nin babası), bir av sırasında takip ettiği geyiğin peşinden bir mağaraya girmesi ve bu mağarada duyduğu bir sesle oğlu Cafer'in (Battal Gazi) dünyaya geleceğini öğrenmesi ve Köroğlu'nun, kahramanlık döneminin sona ereceğini anlayarak bir dağda veya mağarada “Kırklara” karışması gösterilebilmektedir.(Karadavut ve Yeşildal, 2007, 107; Boratav 2012, 98; Mağara Sembolü, 2016) Bu bağlamda kahramanın büyüdüğü/yetiştiği mekân olarak kabul edilen mağaraya girmek de insan için yeniden doğmayı ve hakikate ulaşmayı ifade etmektedir. “...İbn-i Sina mağara ile bir olgunlaşma yaşar ve bu mağarada öğrendiği ilim sayesinde kendisini tamamlar. İbn-i Sina'nın yolculuğu, maddi âlemden metafizik âleme yapılan bir yolculuktur ki; o, mağaraya girer ve tinsel anlamda yeniden doğar...” şeklindeki rivayet de bu hususu teyit eder mahiyettedir.(Çetindağ, 2016, 446)

İnsanların ilk barınağı olarak zikredilen mağaralar, doğum olayında olduğu gibi ölüm ve yeniden dirilme olayında da sözkonusu edilmektedir. Hatta mağaraya gömülmenin, anne karnındaki bebeğin pozisyonuna benzer şekilde bir tür “anneye dönüş” gibi düşünüldüğüne vurgu yapılması da mağaranın hem doğum hem de ölüm ile ilişkisinin en dikkat çekici örneklerindedir.(İnan 1986; Roux, 1994) Güney Afrika'nın “Eritre” bölgesindeki “Tanrı'nın ölüm zamanı geldiğinde kral ile eşi Venüs boğulur. Cesetleri bir dağdaki mezar-mağaraya götürülür. Orada yeniden veya yeni göksel küreler olarak dirilirler.” şeklindeki rivayet de mağaraların hem ölüm hem de yeniden/tekrar dirilme⁹ mekânı olarak kabul görülmesinin açık bir göstergesini oluşturmaktadır.(Bkz. Campbell, 1995, 169)

Bazı Türk boylarınca mağaralar, hem “mağara sahibesi¹⁰” olarak kabul edilen Umay Ana gibi koruyucu ruhlar başta olmak üzere mağara ruhu/iyesi olarak isimlendirilen

---

⁹ Giritliler, Zeus'un bir mağarada parlak bir ışık, kan ile her yıl doğduğuna ve ölüp tekrar aynı mağaraya gömüldüğüne inanmaktadır.(Graves, 2010)

¹⁰ Türklerin diğer tabiat unsurları gibi mağaralara, koruyucu iye/ruh atfetmeleri ile birlikte Tanrıça Kybele'nin, “Mağara Tanrıçası” olarak da değerlendirilmesi ve Hz. Nuh'un gemisinin Cudi Dağı'na inmesinin göstergesi olarak Cudi Dağı'ndaki mağaralardaki yaşam unsurlarının ön plâna çıkartılması

ruhların mekânıdır hem de şamanların eğitim ve faaliyet alanını oluşturmaktadır. Hatta ruhların, Avustralya şamanlarını mağarada, Sibirya şamanlarını ağaçta yetiştirdiklerine inanılması ve Avustralya’da yaşayan Arunta Kabilesi’nden birisinin şaman olmak istediği zaman bir mağaraya giderek orada uyuması, ardından da mağaradan bir ruhun çıkıp şamanlığın simgesi olarak bu kişinin dilinde mızrakla bir delik açması da bu husustaki örneklerdendir.(Campbell, 1995; Cömert, 1999; Dävletov, 2007; Ergun, 2011)

Mitolojik anlamda doğum, diriliş ve ölüm olaylarının merkezini oluşturan mağaralar, tanrılar ile ruhların dünyaya çıktıkları geçitler ve yaşadıkları mekânlar olarak faaliyet gösterebilmektedir. Mağaralar; “*kurt ata/baba*” ile “*ejderha*”nın yaşadığı, atların sahibini beklediği, hatta cins atların yaratıldığı mekânlar olması bakımından da önem arz etmektedir.(Geniş bilgi için bkz. Kafesoğlu, 1984; Ögel, 1993; Uraz, 1994; Baykara, 2001; Cirlot, 2001; Beydilli, 2004; Chavannes, 2007; National Geographic Essential Visual History of World Mythology, 2008; Kaba, 2011; Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su, 2013)

Türkler’in dünyanın dört bir tarafına dağılmadan önce yaşadıkları mekân kabul edilen mağaralar; mitolojide hem olumluluğun hem de olumsuzluğun simgesidir. Bu çerçevede mağaralar; koruyucu ruhlar ile birlikte Erlik başta olmak üzere kötü ruhların ve varlıkların, cadıların, yılanların¹¹, cinlerin¹² veya devlerin mekânı olarak da dikkat çekmektedir. Hatta Evliya Çelebi, bu hususta şöyle bir örnek vermektedir: “*Zeyrekbaşı adlı yerdeki Hz. Yahya¹³ adıyla yapılan kilisenin altında büyük bir mağara var idi. Her sene zemherir ayları kışı geceleri oluşunda o mağaradan nice kara koncoloz adlı cadılar çıkıp arabalar üzere dönüp dolaşırlardı. Seher vakti yakın olunca binip yine bütün koncolozlar o mağaraya girip kaybolurlardı*”.

---

da bu husustaki başka örneklerdir.(Çeşitli örnekler için bkz. Ögel, 1971; Williams, 1993; The Encyclopedia of Jewish Life And Thought, 1996; Eliade-Couliano, 1997; Cömert, 1999; Roller, 2004; Elwood ve Alles, 2007; Palabıyık, 2007; Yücel, 2008; Kurt, 2010; Yılmaz, 2011; Erbaş, 2013)

¹¹ Bazı toplumlarda, domuz etleri ve çörekler ile beslenen yılanların mağaraların koruyucusu olduğu inancı dikkat çekmektedir.(Bkz. Frazer, 1992)

¹² Mağarada bir gece kalan akıl hastalarının, kambur ve cüce olan, def çalıp, şarkı söyleyen cinler tarafından iyileştirdikleri dile getirilmektedir.(Sancak, 2008)

¹³ Yahya’nın cesedinin, Kudüs yakınında Beyt-i Sabastiyye köyündeki kilisede, canlılığını koruduğu ve başının da (Yahya’nın başının kesilmesini anlatan ikona “*Kesikbaş Yahya İkonası*” adı ile bilinir) Şam’daki Umeyye Camii’nin ortasındaki mağarada altın sini içinde yer aldığı ifade edilmektedir. (Cömert, 1999; Çelebi, 2006, I/100; Yörükoğlu, 2006)

Mitolojik açıdan mağaralar, “*yer altı dünyası*”nın simgesi, kayaların altındaki karanlık yerler biçiminde betimlenmektedir. Dolayısıyla mağaralar; alt (yeraltı) ve üst dünyayı (yeryüzü) birbirine bağlayan, yeraltına giden yolların, başka bir dünyanın/öte dünyanın girişi/kapısı¹⁴, öte dünyanın başlangıcı ve bu dünyadan öte dünyaya geçiş vasıtası, ölümlerin öteki dünyaya yolculuklarında geçmek zorunda oldukları karanlıklar/kötülükler¹⁵ mekânı olarak kabul edilmektedir. Bu mekânlar, Türk masallarında “*kaya kovukları*” ile birlikte “*dünyanın bacası*” adı altında yer altı dünyasına giden kapılar olarak değerlendirilmektedir. Hatta mitolojide kahramanların yeraltına mağara deliğinden düştükleri dikkat çekmektedir. Ayrıca Malenazya’daki Malekula Adası’nda, “*Ölümler Ülkesi*”ne giden yolcunun mağaraya girme hakkının olması ve mağarada “*Yaşam Suyu*” bulunduğunu keşfetmesi; suyun kıyısında yükselen bir ağaca tırmanması ve oradan yeraltı denizinin sularına dalması da benzer düşüncenin bir ürünüdür. Campbell, “*İlkel Mitoloji*” adlı eserinde benzer hususu şu şekilde açıkça ifade etmektedir: “*Mağaralar hayvan büyüünün ve insan ritlerinin alanıdır. Mağaralar yeraltı dünyasının kendisiydi, yeraltı Sürülerinin ülkesi; yukarıdaki dünyanın sürüleri buradan yukarıya çıkıyorlardı. Mağaralar gecenin özü ve ülkesidir, yıldızların, gece göğünün ülkesi, yıldızlarla eş tutulan hayvanların gün açmadan kesilmesi gerekiyordu. Hayvan Efendi ve şamanizm, törensel gömülmeyle öteki dünyaya yolculuk, erkeklerin geçiş ritleri, yeniden doğum ve maskeli dans bu parlak çağın esinlendiği tapınmalardır...*”. Ancak yer yer cehennem ile de özdeşleştirilebilen mağaralar, kahramanın bir hayvanın (genel olarak geyik veya ceylan) peşinden giderek bir mağaraya gelmesi noktasında aşkın gerçekleştiği mekânlar olarak da dikkat değerlendirilmektedir.(Ögel, 1971; Ögel, 1993; Campbell, 1995, 78, 370; Mackenzie, 1996; Eliade-Couliano, 1997; Cömert, 1999; Eberhard, 2000; Cirlot 2001; Eliade, 2001; Sodzwiczny, 2003; Beydilli, 2004; Çelebi, 2006, I, 134; Aydoğan, 2006; Radloff,

---

¹⁴ Batı Asya efsanelerinde bir erkeğin nişanlısını ilk kez gördüğü zifaf odasına “*Mağara Odası*” adı verilmesinin temelinde de bu anlayışın yattığını söyleyebilmek mümkündür.(Eberhard, 2000)

¹⁵ Mağara, karga ile de ilişkilendirilerek karganın siyah olmasının kökeni mitolojik olarak mağaradaki yaşanan olay ile temellendirilmektedir. Bu olay (tasvip edilmemekle birlikte) kısaca şöyle anlatılmaktadır: “*Hız. Muhammed müşriklerden kaçmak üzere bir mağaraya saklandığında, onu ilk fark eden, o zamanlar beyaz olan kargadır. Karga, Hız. Muhammed’i ele vermek için “Ğar! Ğar!”, yani “Mağara, Mağara” diye bağırır. Ancak kargayı anlamayan müşrikler, Hız. Muhammed’in girdiği mağaraya bakmadan geçip giderler. Hız. Muhammed de mağaradan çıkınca kargayı kara renge dönüştürerek onu lanetler. O günden sonra da karga işte bu “Ğar! Ğar!” şeklindeki hain ötüşünü tekrarlamak zorunda kalır...*”(Özbaş, 2010, 62)

2008; Çelebi, 2008, II/2, 160-162, 249; Kurt, 2010; Yıldız, 2010; Baldick, 2011; Küçük 2017:35)

İkonografik Açından Mağaralar

Labirent şeklinde tasvir edilen ve sözlü geleneğin merkezi kabul edilen mağaralar¹⁶; Hıristiyan ikonografisinde, doğum¹⁷, ölüm ve yeniden dirilme olaylarında ön plâna çıkmaktadır. Mağaralar, genelde, doğum olayının özelde, insanlığın kurtuluşu için insan olarak dünyaya gelen İsa'nın doğum olayının vuku bulduğu mekândır. Dolayısıyla bu mekânlar, Tanrı'nın doğumunun gerçekleştiği alanlardır. “İsa'nın İnkarnasyonu” olarak da bilinen İsa'nın doğumunun¹⁸ gerçekleştiği mekân ile ilgili olarak Evliya Çelebi şu bilgileri vermektedir: “*Bu Rebve Boğazı Dağı'na bitişik büyük bir dağ vardır. Orada benzersiz bir mağara vardır. Bütün Hıristiyanlar o mağarayı ziyaret ederler. Bütün Şam halkının dediklerine göre Hz. Meryem, Hz. İsa'yı bu mağarada dünyaya getirmiş*

---

¹⁶ Mağaraların kullanım alanı ile ilgili örnekleri artırmak mümkündür. Ancak burada sadece kullanım alanlarına uygun olarak birkaç örnek ile yetinilmiştir.

¹⁷ Doğum ikonalarında, İsa'nın (beşikte) sargılar (kundak) içerisinde tasvir edildiği görülmektedir. İsa'nın beşikte sargılar içerisinde gösterilmesi, onun insanlığın günahları için kendisini öldürmesi ve beşik de mezar şeklinde yorumlanabilmektedir. Burada ayrıca, tüm evrenin İsa'nın doğumuna katıldığı veya onun bir parçası olduğu şeklinde yorumlar da dikkat çekmektedir. Çünkü Hıristiyan anlayışına göre evrenin yaratıcısı insan (Meryem Ana) rahminde doğmaktadır.(Nes, 2009; The Nativity Icon, 2016; Hallick, 2016)

¹⁸ İkonografide, Mesih İsa'nın doğumunun tüm dünyaya duyurulması, mağaradan çıkan uzun yıldız ile sembolize etmektedir. Melekler de, İsa'nın doğumunu neşeli bir biçimde müjdelemektedir. Hatta bu müjdeden Yahudi halkının temsilcisi olarak kabul edilen beş çoban da (Sator, Arope, Tenet/Tonet, Opera, Rotas/Retas) nasiplenmektedir. Bununla birlikte İsa'nın, Kral Hirodes devrinde, Yahudiye'nin Beytlehem Kenti'nde doğmasından sonra bazı yıldızbilimciler doğudan Kudüs'e İsa'yı görmeye gelmiş ve “*Yahudiler'in Kralı olarak doğan çocuk nerede? Doğuda O'nun yıldızını gördük ve O'na tapınmaya geldik.*” demişlerdir. Kral Hirodes, bu sözlerden rahatsızlık duymuş ve bütün başkâhinlerini, din bilginlerini toplayarak onlara Mesih'in nerede doğacağını sormuştur. Çünkü o, İsrail'i yönetecek kişinin o bölgeden çıkacağını bilmektedir. Bunun üzerine Hirodes, yıldızbilimcileri çağırarak İsa'yı bulduklarında kendisine haber vermelerini istemiştir. Yıldızbilimciler, kralı dinledikten sonra doğuda görmüş oldukları yıldızı takip ederek İsa'nın yerini bulmuşlardır. Çünkü yıldız, İsa'nın bulunduğu yerin tam üzerinde bulunmaktadır. İçeri girerek Meryem ile İsa'yı birlikte görmüşler ve secde etmişlerdir. Ayrıca hediye olarak da “*altın, tütün ve mür*” takdim etmişlerdir. Buradaki *Altın*, İsa'nın Krallığı'nın, *Tütün*, O'nun Tanrılığının, ilahî özelliğinin ve ölülerini yağlamak için kullanılan *Mür* ise İsa Mesih'in tüm insanlık için ölümünün simgesidir. Armağanların sunulması ile ilgili bir başka yorum da armağanların, gelecekte birçok kişinin İsa'ya, alçakgönüllülikle tapacağını, onu kurtarıcı kabul edeceğini ve Kilise vasıtasıyla Onunla bütünleşeceğini bir habercisi olduğu şeklindedir. Hediyelerin takdiminden sonra yıldızbilimcilere rüyalarında, Hirodes'in yanına dönmeleri uyarısı yapılır ve onlar da başka yoldan ülkelerine dönerler. Kral Hirodes de bu olaydan dolayı öfkelenerek iki yaş üzeri tüm erkek çocukların öldürülmesini emreder. Elizabeth de Yahya'yı bir ağaç kovuğunda saklar, ancak Hirodes, Yahya'nın ağaç kovuğuna saklandığını öğrenerek Zekeriya'yı öldürtür.(İkona hakkında geniş bilgi için bkz. Matta, 2. Bap; Harbottle, 2005; Nes, 2009; Öz Ortodoksluk Doktrinleri ve Emanetleri, 2016; İsa Mesih, 2016; The Nativity Icon, 2016; Cuff, 2016; Byzantine Iconography, 2016; Kalinski v.d., 2016; Hallick, 2016; Kaya Kiliselerinde Betimlenen Sahneler, 2016)

ola...”. Hatta Taberi, Cebrail’in Hz. Meryem’e görüldüğü ve müjdesini verdiği yerin de bir mağara olduğunu zikretmektedir. Bu olay, Taberi’de şöyle rivayet edilmektedir: “Meryem ile Yusuf¹⁹, içecek suları tükendiği vakit testilerini alarak tatlı su bulunan mağaraya gelir ve kaplarını doldurduktan sonra kiliseye (Yakup Kilisesi) dönerlerdi. Cebrail Meryem’in yanına en uzun ve sıcak günlerinden birinde gelmiştir. Meryem, o gün suyu tükendikten sonra Yusuf’a: benimle su almaya gitmez misin? dediği zaman, Yusuf: benim bugünlük yetecek kadar suyum var; yarına kadar idare ederim, diye cevap verdi. Meryem benim suyum kalmadı, dedikten sonra, testisini alarak tek başına mağaraya gitti. Mağaraya girdiği zaman, Tanrı tarafından insan kıyafetine sokulan Cebrail’e rasgeldi. Cebrail ona: Ey Meryem, Tanrı sana temiz bir çocuk bağışlamak üzere beni gönderdi...”. (Luka, 2:1-20; Matta, 1:18-25; Taberi, 1991, III, 862-863; Bonnefoy, 2000; Heyden, 2005; Çelebi, 2006; 3/1, 118; Nativity Icon, 2016)

(Hz.) İsa’nın doğumunun gerçekleştiği mağara, ikonografide, “ölüler diyarı”, dünyanın acımasızlığının, sertliğinin bir işareti olarak siyah renklendirilmekte, ancak bu karanlığın İsa’nın dirilişi ile aydınlanacağı ifade edilmektedir. Apokrif (Kanonik/Sahih olmayan) İnciller’de, doğumun bir mağarada veya mağara gibi bir yerde gerçekleştiği ifade edilmekle birlikte sözkonusu mekânın “ahır/yemlik” olduğu da dile getirilmektedir. Zaten mağara, geçmişte olduğu gibi günümüzde de ahır/ağıl olarak

---

¹⁹ (Hz.) Yusuf, doğum ikonalarında, mağaranın girişinde (dış tarafta), yaşlı bir adam görünümünde düşünceli ve endişeli biçimde resmedilmektedir. Bu tasvir, Yusuf’un doğuma yabancı kalmasının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Hıristiyanlara göre Meryem, İsa’nın, Yusuf’tan olmamasına rağmen mutlu ve neşeli bir biçimde ona bakmaktadır. Çünkü her ikisi de Mesih’in ailesi olarak ona hizmet edeceğinin bilincindedir. Ayrıca doğum ikonasının alt köşesinde de (Hz.) Havva tarafından İsa’nın yeniden doğuşunun simgesi olarak yıkanması resmedilmektedir. Bununla birlikte doğum sahnesinde, Yusuf’un karşısında yaşlı bir adam da görülebilmektedir. Bu adam, bakire doğumun mümkün olmadığını söylemek suretiyle Yusuf’un kafasını karıştırmak isteyen şeytan olarak betimlenmektedir. Bu ikona çerçevesinde Yusuf’un rüyasında, Cebrail’i gördüğü, kendisine Meryem’in suçsuz olduğunu söylediği de resmedilmektedir. Çünkü Yusuf, Meryem’in nişanlısı olarak Meryem’in hamile kalmasından dolayı ondan şüphe duymaktadır. Rüyada Melek, doğacak çocuğun adını “İsa” koymasını ister. Ayrıca Yusuf’un başka bir rüyasında da Cebrail’in, kendisine Meryem ile İsa’yı da yanına alarak Mısır’a gitmeleri ve orada güvenli ortam sağlanıncaya kadar birkaç yıl kalmaları da sözkonusu edilmektedir. Hirodes’in ölümünün ardından melek, Mısır’da, Yusuf’a rüyasında görünerek çocuğun (İsa) canına kıymak isteyenlerin öldüğünü ve ona İsa ile Meryem’i alıp İsrail’e dönmesini söyler. Bunun üzerine Yusuf, İsa ile Meryem’i alıp İsrail’e doğru yönelir. Ancak Yusuf, Yahudiye’de, Hirodes’in yerine oğlu Arhelas’ın kral olduğunu öğrenir ve gitmekten korkar. Yusuf rüyasında uyarılınca Celile bölgesine gider ve Nasıra denen kente yerleşir. Böylece Hıristiyanlarca için “O’na Nasıralı denilecektir” sözü vuku bulur.(Matta 2. Bap; Harbottle, 2005; Nes, 2009; Öz Ortodoksluk Doktrinleri ve Emanetleri, 2016; The Nativity Icon, 2016; Cuff, 2016; İsa Mesih, 2016; Byzantine Iconography, 2016; Kalinski v.d., 2016; Hallick, 2016; Kaya Kiliselerinde Betimlenen Sahneler, 2016)

kullanılabilmektedir. Doğumun ahırda gerçekleştiğinin simgesi olarak da eşek, koyun ve inek gibi bazı hayvan tasvirlerine yer verilmiştir. Çünkü Nasıra'da (Nezaret) yaşayan Meryem ile Yusuf'un nüfus sayımı için "Davud'un Şehri" olarak betimlenen Kudüs'e gittikleri, ancak hanlarda kalacak yer olmadığı için yemliğe/ahıra geldikleri ve dolayısıyla bu yemliğin mağara ile özdeşleştirildiği görülmektedir. İkonadaki bu durum, "Öküz sahibini, eşek efendisinin yemliğini bilir. Ama İsrail halkı bu kadarını bile bilmiyor. Halkım anlamıyor" (İşaya, 1:3) ifadelerinin bir tasviri olarak da değerlendirilmektedir.(İkona hakkında geniş bilgi için bkz. Matta, 2. Bap; Luka 2. Bap; İnan, 1986; Taberi, 1991, II; Ögel, 1993; Harbottle, 2005; Çelebi, 2006, III/1; Nes, 2009; Boratav, 2012; Hallick, 2016; Kaya Kiliselerinde Betimlenen Sahneler, 2016; Kalinski, 2016; Cuff, 2016; Öz Ortodoksluk Doktrinleri ve Emanetleri, 2016; İsa Mesih, 2016; The Nativity Icon, 2016; Byzantine Iconography, 2016)

Mitolojide anne rahmi olarak değerlendirilen mağara, ikonografide, daha özele indirgenerek Hıristiyanlarca "İkinci/Yeni Havva" ve "Teotokos (Tanrı Anası)" olarak kabul edilen Meryem'in²⁰ rahmi ile özdeşleştirilebilmektedir.(Bkz. Nes, 2009, 43) Ayrıca doğum ikonasındaki ağaç²¹ kovuğu ile mağaranın mantığı, hem ikonografide hem de mitolojide aynılık/benzerlik göstermektedir. Çünkü ağaç kovuğu ile mağara, hem anne karnı/kucağı veya rahmi dolayısıyla hem doğum yeri hem de sığınak²² olarak

---

²⁰ Doğum ikonasında; Meryem, doğum yorgunluğunun bir yansıması olarak yan yatmış, fakat onun ikonadaki öneminin bir göstergesi olarak ortada durur bir şekilde tasvir edilmekte ve üç yıldız ile onun hem doğumdan önce hem doğum sırasında hem de doğumdan sonra bakire olduğu simgelenmektedir. (Nes, 2009; Byzantine Iconography, 2016)

²¹ Doğum ikonalarında, "Jesse Ağacı" olarak isimlendirilen bir ağaç görülmekte ve bu ağaç, İşaya 11:1-2'deki ifadeye göndermede bulunmaktadır: "İşay'ın kütüğünden yeni bir filiz çıkacak, Kökünden bir fidan meyve verecek. Tanrı'nın ruhu, bilgelik ve anlayış ruhu, Öğüt ve güç ruhu, bilgi ve Tanrı korkusu ruhu Onun üzerinde olacak".(The Nativity Icon, 2016; Hallick, 2016)

²² Hz. Muhammed'in Kureyşliler'den korunmak amacıyla girişine örümceğin ağ ördüğü, güvercinlerin yuva yaptığı Sevr Mağarası'na sığınması mağaraların sığınak olarak kullanılmasına güzel bir örnektir. Hatta benzer hikâyeyi Taberi, Hz. Davud için de şu şekilde anlatmaktadır: "Talut onu takip etmek üzere atını koşturdu, Davud, yetişir korkusuyla daha süratli koşmaya başladı ve bir mağaraya sığındı. Tanrı örümceğe, mağaranın ağzında kendisi için bir yuva kurmasını ilham etti. Mağaranın ağzına gelen Talut kurulan örümcek ağını ve yuvasını görünce: Davud buraya girmiş olsaydı, örümceğin ağını bozmuş olurdu, diye düşünerek çekilip gitti...". Ayrıca mağaraların, keşişlerin de barınakları olarak kullanıldığı bilinmektedir.(1.Samuel, 22-24. Baplar; Taberi, 1991, II, 680; Taberi, 1992, IV, 205-206; Eliade ve Couliano, 1997; Tiryaki, 2007; Pekiye, 2011) "Oğuz oğlu mağarada yaşarken kıştan çok korkardı. Bu yüzden yılın üç ayında kışa hazırlık yapar dünyanın nimetlerini mağaraya toplardı. Bir yıl uzun geçti. Oğuz oğlunun yiyeceği bitti. Çaresiz kalan Oğuz oğlu Büyük Çile'nin otuzuncu günü mağaradan bayıra çıtı ki yiyecek bir şeyler bulup getirsin. Ne kadar gezip dolaştı ama hiçbir şey bulamadı. Sakalı buz bağladı, eli ayağı dondu. Pişman olup mağarasına dönerken, bir kurt balasına rast geldi. Kurt 'Oğuz oğlu bu karda boranda nereden gelirsin?' dedi. Oğuz Oğlu başına gelen olayları anlattı. Bazı ayları kötüledi bazı ayları değerli buldu. Kurt, "Oğuz Oğlu önündeki yol

değerlendirilmektedir.(Bkz. İnan, 1986; Ögel, 1993; Cirlot 2001; Banarlı 2001; Harbottle, 2005; Nes, 2009; Boratav, 2012; Kalinski, 2016; Cuff, 2016) Hatta Ermeniler'in de mağara ile bağlantılı olarak “*yeri, insanların ortaya çıktığı ana rahmi*” şeklinde değerlendirdikleri dile getirilmektedir. Bu bağlamda mağaraların, doğum olaylarının yaşandığı mekân olması sebebiyle ziyaret mekânı olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Kayseri'nin Yahyalı Ulupınar köyündeki iki katlı mağaranın ziyaretinin temelinde, Hz. İsa'nın doğduğu yer düşüncesinin yatması bu hususu açıkça teyit etmektedir.(Günay, 2003; Eliade, 2005, 289; Roux, 2011)

Mağaralar, ikonografide, doğum mekânı olmakla birlikte dinî ritüeller çerçevesinde ruhlar âlemi ile irtibatın kurulduğu mekânlar ve mezarlıklar olarak da dikkat çekmektedir.(Tyree, 2016) Markos 15:46'daki “*Yusuf keten bez satın aldı, cesedi çarmitan indirip beze sardı, kayaya oyulmuş bir mezara yatırarak mezarın girişine bir taş yuvarladı.*” ile Luka 8:27'deki “*...Cinli ve uzun zamandan beri giysi giymeyen bu adam evde değil, mezarlık mağaralarda yaşıyordu...*” şeklindeki ifadeler de mağaraların bu fonksiyonunu açıkça ifade etmektedir. Yer altında galeriler ve geçitler biçiminde oluşturulmuş ölüleri koymak için gizli girintileri olan mezar yapıları olarak tanımlanan katakomplar da aynı düşüncenin bir ürünüdür.(Tanyu, 1978; AnaBritannica Ansiklopedisi, 1989, XIII, 63; Guiley 2001) Ancak katakomplar, mezar yapıları olmakla birlikte tüm hayatı ihtiva eden bir yapı olarak da telakki edilmektedir.

İkonografide hem mezar anlayışını ihtiva eden hem de yeniden dirilme mekânı olan mağara motifi, “*Lazarus'un²³ Dirilişi (Egersisto Lazaru)*” ikonasında açıkça görülmektedir. Lazarus'un dirilmesi olayında²⁴ girişinde bir taş olan mezarın mağara

---

ayrımında seni bir sürü koyun, bir kucak sümbül, bir iğ, bir de el değirmeni bekler. Onları alıp mağaraya aparırsın, koyunu kesip etini yersin. Yününden iğde ip eğirir, kendine elbise diker, derisini eynine giyersin. Sümbülü de el değirmeninde tartıp/öğütüp unundan ekme pişirirsin. Böylelikle yaza çıkarsın. Ancak sana verdiğim şeyleri korumalısın. Sümbülü ve koyunu kendin artırırsın. Kuzuları elinin içinde büyütürsün. Sümbülün tohumlarını yere serpip onu anlının teri ile suvarırsın. Dediklerimi yapmazsan yaşamak senin için çetin olacak...” şeklindeki rivayette mağaranın barınak ve sığınak olarak kullanımına dair başka bir örneği ihtiva etmektedir.(Kalafat, 2016. Başka örnekler için bkz. Kaftancıoğlu, 1974)

²³ Lazarus'un, dirilmesinden sonra Kıbrıs'a gittiği, orada piskoposluk görevinde bulunduğu, Kıbrıs'ın Larnaka kasabasına gömüldüğü, mezarının üzerine kilise inşa edildiği ve öldükten sonra dördüncü günde göğe yükseldiği ifade edilmektedir. Ayrıca Pavlus ile Barnaba'nın misyonerlik yolculuğunda, Lazarus ile karşılaştıkları da ifade edilmektedir.(The Rising of Lazarus, 2016)

²⁴ Lazarus'un dirilmesi, Barnaba İncili'nde şöyle konu edilmektedir: “*İsa Nikodemus'un evinde iki gün kaldı ve üçüncü gün Beytanya'ya gitmek üzere ayrıldı. Kasabaya yaklaştığında, Meryem'e (Mecdelli) gelmekte olduğunu söylemeleri için havarilerinden ikisini önden gönderdi. Kadın koşarak kasaba*

olduğu dile getirilmektedir. Yeniden dirilme noktasında ilk meyve/örnek olarak kabul edilen Lazarus'un dirilişi ikonasında, İsa, arkasındaki havariler ile birlikte Beytanya'daki²⁵ siyah renkle tasvir edilmiş mağarada, Lazarus'un kız kardeşleri Meryem ve Marta ile birlikte resmedilmektedir. Mağaranın yakınında da İsa'nın mucizesini görmek isteyen veya emin olmak isteyen, ona inanmayan Yahudiler de vardır. Burada, Lazarus'un dört günlük ölüm süreci, bazı kişilerin burnunu mendil veya eli ile tutması şeklinde sembolize edilmiştir.(Yuhanna, 11:1-46; Cuff, 2006; Nes, 2009; Raising of Lazarus, 2016; The Rising of Lazarus, 2016) Benzer husus mitolojide de “...Ana ve babaları öldükten sonra çıktıkları mağaraya gömüp ağzını altın kapı ile kapadılar ve kapının yanına çiçekler koydular...” şeklinde açıkça belirtilmektedir. (Radloff, 2008, 212)

---

dışına çıktı ve İsa'yı bulunca ağlayarak şöyle dedi: 'Rab, kardeşimin ölmeyeceğini söylemiştin; şimdi ise dört gündür gömülü bulunuyor. Allah için, ben seni çağırmadan önce gelmiş olsaydın, o zaman ölmezdi!'. Buna karşılık İsa da 'Kardeşin ölmüş değil, uyuyor. Bu bakımdan, ben onu uyandırmak için geliyorum.' şeklinde cevap verir. Meryem ise ağlayarak 'Rab, böyle bir uykudan o Hüküm Günü'nde Allah'ın meleğinin surunun sesiyle uyanacaktır.' şeklinde karşılık verir. İsa da ona 'Meryem, bana inan ki, o (o günden) önce kalkacak. Çünkü Allah bana uyku üzerine güç vermiştir ve bak sana diyorum ki, o ölmüş değildir. Çünkü yalnızca, Allah'ın rahmetini bulmadan ölenler ölüdür.' Bu konuşmaların ardından da Meryem, kız kardeşi Marta'ya İsa'nın gelişini bildirmek için hemen geri döner. Lazarus'un ölümünde, Kudüs'ten gelmiş bir hayli Yahudi ve pek çok yazıcı ve Ferisi toplanmış bulunuyorlardı. Kız kardeşinden İsa'nın gelmekte olduğunu duyan Marta aceleyle kalktı ve dışarı koştu, bunun üzerine Yahudi, yazıcı ve Ferisiler'den oluşan kalabalık onu teselli etmek için peşinden gittiler. Çünkü kardeşine ağlamak için kabre gittiğini sanıyorlardı, İsa'nın Meryem ile konuştuğu yere varınca Marta ağlayarak şöyle der: 'Rab, Allah için burada olmuş olsaydın, çünkü o zaman kardeşim ölmezdi!'. Meryem o zaman ağlamaya başladı; bunun üzerine İsa da gözyaşı döktü ve iç çekerek 'Onu nereye yatırdınız?' der. Meryem ile Marta da İsa'ya 'Gel bak.' Bu esnada Ferisiler kendi aralarında 'Şimdi Nain'deki dulun oğlunu dirilten bu adam, ölmeyeceğini söylediği halde neden bu adamı ölüme terketti?' şeklinde fısıldanmaktadırlar. İsa, herkesin ağlamakta olduğu mezara geldiğinde onlara 'Ağlamayın, çünkü Lazarus uyuyor ve ben onu uyandırmaya geldim.' der. İsa'nın bu sözü üzerine Ferisiler kendi aralarında 'Allah için, sen böyle mi uyursun!' dediklerinde İsa onlara 'Benim saatim henüz gelmedi; geldiği zaman aynı şekilde uyuyacak ve süratle uyandırılacağım.' şeklinde karşılık verir. Ardından da 'Kabrın üzerinden taşı çekin.' der. Bunun üzerine Marta ise 'Rab, o kokmuştur. Çünkü öleli dört gün oluyor.' dediğinde İsa kendisine 'Öyleyse ben niye geldim buraya Marta? Sen benim onu uyandıracığıma inanmıyor musun?' şeklinde cevap verir. Marta da ona 'Senin, Allah'ın bu dünyaya gönderdiği bir mukaddesi olduğunu biliyorum.' Bu söz üzerine İsa ellerini göğe kaldırarak şöyle der: 'İbrahim'in Allah'ı, İsmail ve İshak'ın Allah'ı, babalarımızın Allah'ı Rabb, bu kadınların başına gelenlere merhamet et ve kutsal adına şan ver.' Ve herkes 'Âmin' diye karşılık verince, İsa yüksek bir sesle 'Lazarus, beri gel!' der. Bunun üzerine, ölmüş olan Lazarus kalktı ve İsa havarilerine 'Onu çözün.' der. Çünkü babalarımızın (ölülerini) gömegeldikleri şekilde, o da yüzünün üzerindeki peşkirle birlikte kefeni sarılmış bulunuyordu. Yahudilerden büyük bir kalabalık ve Ferisilerin bir kısmı İsa'ya iman ettiler. Çünkü mucize büyüktü. Küfürlerinde kalanlar ise ayrıldılar ve Kudüs'e gidip Lazarus'un dirilişini ve pek çok kişinin nasıl Nasara olduğunu başkâhine reislerine anlattılar...". (Bkz. Barnabas İncili, 2016)

²⁵ Araplar arasında "El-Azariyya" adı ile bilinen Beytanya, Zeytin Dağı'nın güneydoğusunda kalan bir şehirdir.(The Rising of Lazarus, 2016)

Turistik Dinî (İlahî) Mekânlar Olarak “Mağaralar”

İnsanın kalbine eşdeğerde dağların kalbi olarak tasavvur edilen mağaralar; Turizm Coğrafyası, Kültür Turizmi ve Mağara Turizmi adı ile bilinen Turizm sektörünün önemli turistik mekânlarından. Bu turistik mekânların, genel olarak bir girişten, kayaya oyulmuş tek sütunlu bir geçit ile bağlı olan bir ana mekândan ve bir odadan oluştuğunu söylemek mümkündür.(Reynal, 1996; Mağara Sembolü, 2016)

Yapısal özelliğine göre çeşitli sınıflandırmaya tabi olan mağaralar, coğrafi oluşumu itibariyle genellikle dağlar ile birlikte zikredilen önemli turistik mekânlardır. Tarihten günümüze ev, soğuk hava depoları²⁶ olarak kullanılabilen mağaralar, peygamberlerin veya din kurucularının doğumundan ölümüne kadar hayatın her alanında hatta onların vahiy sürecinde önemli rol oynadığı²⁷ veya inzivaya çekildikleri²⁸ mekânlar olarak büyük bir önemi haizdir. Hz. Musa'nın Tanrı ile konuşması ve tabletleri alması; Hz. İlyas'ın Tanrı ile Tanrı Dağı'nda ve Baal'ın peygamberleri ile Karmel Dağı'nda karşılaşması; Hz. İsa'nın Kalvari (Calvary) Dağı'nda çarmıha gerilmesi, Yuhanna'nın

---

²⁶ Mağaraların soğuk hava deposu olarak kullanılması örneklerinden bir tanesini, Erzincan'ın Kemah ilçesindeki Ayranpınar (Marik) Köyü'nde yer alan mağaralar oluşturmaktadır. Mağaraların içindeki suların, yaz aylarında özellikle Temmuz ayında çok soğuk ve kış günlerinde de çok sıcak olduğu rivayet edilmektedir. Bu nedenle halkın, yiyeceklerini soğuk hava deposu olarak bu mağaralarda sakladıkları ifade edilmektedir. Mağaraların soğuk hava depoları olarak kullanılmakla birlikte ev olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Çelebi, “*Cenab-ı Rabbi'l-Izzet bu Semud kavmine bir gök gürültüsü, şimşek ve yıldırım azabını verip bütün Semud kavminin o gürültülü sestene ödlere patladı, oturdukları evleri yerle bir olup bütün kayalara oyulmuş mağara evleri yıkıldı... Safet toprağında 100 haneli Teymanî Köyü'dür. Bu mahallerde bir kayalı derelerde İsrailoğulları şehirlerinden Hayyan şehri adında bir şehir var imiş. Ancak bütün halkı mağaralarda otururlarmış ki, kat kat büyük mağaralardır... Bu kale kayalarının altları baştanbaşa mağara mağara soğukluk, oda ve gözler var ki her birinin içinde adam kaybolur. Hatta bazı evlerin bu mağaralara iner yolları vardır ki nice hanedan sahipleri mağaralar içinde zahire ve bazı levazimatlarını korlar...*” diyerek mağaraların ev için kullanımını örneklemiştir.(Bkz. Çelebi, 2006, III/1, 154; Çelebi, 2006, V/2, 686; Çelebi, 2008, II/ 2, 450) Ayrıca Hz. Şuayb'in, Şuayb antik kentinde “*Şuayb'in Makamı*” olarak da bilinen mağarayı, ev ve ibadethane olarak kullandığı dile getirilmektedir.(Grant, 2000; Şanlıurfa'yı Gezelim, 2014; Harran, 2016)

²⁷ Çelebi, “*Hakîr bu dağı dolaşmak için çıktığımda nice yüz mağaralar içinde ümmetin salihlerinden abdallar, melamiler ve meczup olan kimseler vardır ki kırkar elliser senedir bıçak ile boğazlanmış canlı kısmından bir şey yememişlerdir. Ve haftada bir iftar edip gündüz oruçlu ve gece ibadet eder kutsal kuvvet sahibi canlar vardır. Haftada bir hurma, üç badem ve bir fincan süt içer hal sahibi adamlar vardır. Gönderilen bütün peygamberler, bu yüce dağı ziyaret etmeyince peygamber olmamışlardır. Zira bu büyük dağa Cenab-ı izzet yetmiş kere cemel tecelli etmiştir. Sabahleyin bu dağa bakıldığında, tanrı bilir, sanki nur çıkar. Onun için bu dağda bütün peygamberlerin yalnızlığa çekildikleri nur dolu mağaraları vardır*” diyerek mağaraların, Peygamberler için önemine dikkat çekmiştir.(Bkz. Çelebi, 2006, III/1, 122-123)

²⁸ Zen Okulu'nun Çin'deki kurucusu olarak bilinen Bodhidharma'nın dokuz yıl boyunca bir mağarada meditasyon yaptığı ileri sürülmektedir. Bu örnek çerçevesinde mağaraların hemen hemen tüm dinlerde, önemli şahsiyetlerin hayatlarında büyük bir önem taşıdığı görülmektedir.(Elwood-Alles, 2007; Bodhidharma, 2016)

vahiylerini Patmos Dağı'ndaki mağarada yazması, Hz. Muhammed'in Nur Dağı'ndaki Hira Mağarası'nda vahiy alması ve Sevr Mağarası'nda gizlenmesi gibi çeşitli mucizeler de dağların ve mağaraların peygamberler veya önemli dinî şahsiyetlerin hayatındaki konumunu açıkça ortaya koymaktadır.(Çıkış, 25-31; Birinci Krallar, 18:18-26, 19:8-13; Schwartz, 2004; Arda, 2014; Erkol, 2015; Küçük 2016; Comeford, 2016)

Mağaralar, peygamberlerin veya ailelerinin ölüm mekânları olarak da dikkat çekmektedir. Hz. Adem'in "*Garül Kenz*" adı verilen bir mağarada öldüğünün ve Kabil'in mezarının Kırklar Dağı'nda bir mağarada olduğunun zikredilmesi, Hz. Nuh'un oğlu Kenan'ın gemiye binmeyip suda boğularak cesedinin Mısır diyarında Elvah'ta kıyıya vurduğunun ve mezarının Kıptilerin ziyaret yeri olan bir mağarada olduğunun dile getirilmesi bu husustaki örneklerdendir. Ayrıca Hz. Süleyman'ın oğlu Melik Racim'in Kudüs yakınlarında Hz. İsa'nın doğum yeri olan Beytüllahm yanında büyük bir mağaraya defnedildiği şeklindeki rivayet de başka bir örnektir.(Taberi, 1991, I; Çelebi, 2006, I/1, 8; I/2)

Mağara motifi, Hz. İbrahim'in hem doğumunda²⁹ hem de eşi Sara'nın ölümünde dikkat çekmektedir. Çünkü Hz. İbrahim, Sara'yı, Hittiler/Hittiler'den satın aldığı Yahudilerce Kudüs, Tiberya ve Safed ile birlikte kutsal dört şehirden birisi olan ve dünyanın en eski yerleşim yerlerinden kabul edilen Hebron'un Mamre yakınında Makpela Tarlası'ndaki mağaraya gömmüştür. Bu bağlamda Hittiler'in de mağarayı, Hz. İbrahim'in mezarlık yeri olarak onayladıkları, bu mağaranın cennet bahçesinin başlangıcı olduğu ifade edilmektedir.(Yaratılış, 23:19, 25:9; Taberi, 1991, I; The Encyclopedia of Jewish Life And Thought, 1996; Çığ, 1997; Schwartz, 2004; Küçük, 2015; Sacred Sites in The Holy Land, 2016)

Yukarıda da ifade edildiği gibi mağaralar, tarihî süreçte peygamberler başta olmak üzere din kurucularının veya önemli dinî şahsiyetlerin doğum, ölüm ve yaşamlarını sürdürdükleri mekân olmakla birlikte "*Tanrı'nın özel filleri/eylemleri*" olarak da değerlendirilebilen vahiy gibi ilahî olayların tecelli ettiği dinî mekânlar olarak da dikkat çekmektedir. Bu çerçevede hem mitolojik hem de ikonografik anlamda büyük bir

---

²⁹ Şanlıurfa'daki Mevlid-i Halil Cami avlusu içerisindeki mağara, Hz. İbrahim'in 15 ay, 3, 5 veya 7 yıl yaşadığı mekân olarak bilinmektedir.(Mağara ve Hz. İbrahim'in doğumu hakkındaki rivayetler için bkz. Küçük, 2015, 190-205; Küçük, 2016, 180-181)

öneme sahip olan mağaralar, mabedlere dönüştürülerek dinî/ilahî bir yapı haline getirilmiş ve inanç turizminin en önemli eserleri arasında yer almıştır. Böylece mağaralar, insanoglunun ilk mabed mekânları olarak tarihteki yerini almıştır.(Eliade-Couliano, 1997; Eberhard, 2000; World Religions, 2004; Cirlot, 2006; Armstrong, 2006; Evans, 2009, 231-252) Campbell de, *İlkel Mitoloji* adlı eserinde, “...*Bütün katedraller, bütün tapınaklar -yalnız toplantı yerleri değil, zihne Tanrının büyüsel mekânını da ileten yerlerdir- bu mağaralardan türemiştir. Verimli erkek ruhunun,... yürek ve zihnin dünyadan havalanıp yıldızlara ve daha ötesine yükseldiği Doğunun bütün büyüsel tapınaklarının ilk işaretlerini de burada buluyoruz. Bu mağaralarda toprağın içine girmemize karşın, düş kanatlarıyla onu terk ediyoruz...*” şeklindeki ifadesi ile bu hususu açıkça ifade etmiştir.(Campbell, 1994, 393) Ayrıca mağaraların bazı Hıristiyanlarca “*doğanın yüreğindeki şapel*” olarak değerlendirilmesi, “*Girit’te veya Mykene Yunanistanı’nda yerel tapınaklar ya da kutsal sayılan mağaralar dışında tapınaklara rastlanmazdı.*” şeklindeki ifadeler, mağaraların mabed olarak kullanıldığının göstergelerindendir.(Campbell, 1994, 52; Graves, 2010, 122) Bununla birlikte Kurudağ Damlatış Mağarası’nın, Yunanlılar ve Romalılar zamanında M.Ö. 400 yıllarından M.S. 400 yıllarına kadar kült yeri olarak kullanıldığının ifade edilmesi de aynı düşünceyi destekleyen başka kanıtlardandır.(Atalay, 1983)

Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de kayalara oyularak meydana getirilmiş, Tanrılara veya Tanrıçalara adanan mağaralar (Sumatar’daki/Soğmatar “Pognon Mağarası”, “Sene/Senem Mağarası”, Pamukkale’de Pilutonyum (Plutoniom) üzerine kurulmuş olan “Apollon Tapınağı” gibi) mevcuttur.(Küçük, 2015) Hemen hemen tüm toplumlarca mensup olduğu din çerçevesinde mabed işlevi gören mağaralar, sabrın sınıandığı, çilelerin çekildiği mekân özelliğine de sahiptir. Çünkü olağandışı olayların vuku bulduğu yerler olarak mağaralarda çile çekme amacıyla inzivaya çekilme, kutsal bir imge kabul edilmektedir. Bu bağlamda tarihî süreçte mağaraların, inziva yeri olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Şanlıurfa’nın Eyyübiye Mahallesi’ndeki Hz. Eyüp’e atfedilmiş “*Eyüp Makamı*” olarak bilinen mekân bu husustaki örneklerden bir tanesidir. Rivayete göre Hz. Eyüp, cüzzam hastalığına yakalanmış ve hastalığından dolayı karısı Rahime ile Eyüp Makamı olarak bilinegelen Şanlıurfa’daki mağarada (Çile Mağarası) kendisini ibadete vererek sözkonusu mağarada yaşamış ve burada ölmüştür.(Küçük, 2015; Küçük, 2016) Benzer hususu, Hz. Şuayb’in

hayatında da görülmektedir. Hz. Muhammed'in de peygamber olmadan önce düşüncelere daldığı ve dua ettiği mekân olarak Hira Mağarası'na gitmesi başka bir örnektir. Ayrıca Esseniler'in dünyanın sonunun çok yaklaştığı düşüncesi ile Kumran Mağaraları'na gittikleri dile getirilmektedir. Günümüzde de Türkiye'nin birçok mağarasının inziva amaçlı olarak kullanıldığına dair çok fazla örnek vardır.(Atiya, 2005; Yılmaz, 2011)

Mağaraların fonksiyonel özelliği çerçevesinde yukarıda bahsi geçen özelliklere sahip mağaralar ile birlikte *Algarve Mağarası/Portekiz, Tham Lod Mağarası/Tayland, Reed Flute Mağarası/Çin, Mermer Mağarası/Brezilya* gibi hem dünya coğrafyasında *Damlataş Mağarası/Antalya, Dupnisa Mağarası/Kırklareli, Karain Mağarası/Antalya, Gilindere Mağarası/Mersin* gibi hem de Türkiye coğrafyasında yer alan tarihî ve coğrafi açıdan büyük bir öneme ve özelliğe sahip turistik mağaralar da vardır. Ancak konunun sınırlandırılması zarureti sebebiyle burada sadece Türkiye'de olan ve dinî anlamda önem taşıyan mevcut örneklerden birkaçı ayrıntılara girmeden genel hatlarıyla ele alınmıştır.

1. Petrus (Piyer) Mağarası/Kilisesi

“*Taş, Kaya, Kaya Parçası*” anlamında Aramice Kefa, Yunanca Kefas (Cephas) şeklinde ifade edilen Petrus'un (Petros) asıl adı, Simon (Simeon)'dur.(Aydın 2005; Ulutürk, 2005; Polat 2008) Zaten Matta 16:18'de de Petrus adı ile kaya ilişkisi kurularak şu şekilde dile getirilmektedir: “*Ben de sana şunu söyleyeyim, sen Petrus'sun ve ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım...*” Petrus (Pierre); balıkçı, havarilerin ilki ve prensi olan, İsa'nın, Tanrı'nın/Baba'nın oğlu olduğunu ilk dile getiren ve onun mezardan çıkışına ilk tanıklık edenlerdendir. Petrus, İsa'nın Mesihliğini ilk tanıyan kişi ve kilisenin köşe taşlarından olup, Roma'nın ilk piskoposu, ilk Papa³⁰ olarak kabul edilmektedir. O, ilk konuşmasını Barnaba/Barnabas ile birlikte Hatay'da yapmıştır.

Petrus'tan adını alan *Petrus/Pierre Kilisesi*³¹, Türkiye'nin en güzel on kilisesi içerisinde olduğu ileri sürülen Antakya Ortodoks Kilisesi ile aynı şehirde olma

---

³⁰ Petrus'un, Roma Kilisesi'ni kurmadan önce yedi yıl süre ile (M.S. 33-40) ilk din adamlığı görevini bu kilisede yerine getirdiği ifade edilmektedir.(Atiya, 2005)

³¹ Petrus Kilisesi'nin, en önemli ortaçağ kilisesi olduğu ve bu kilisenin ilk olarak “*Cassianus Kilisesi*” adı ile bilindiği rivayet edilmektedir. Daha sonra Petrus'tan dolayı zamanla Petrus Kilisesi ismi ile zikredilen yapının, sekizgen değil, bazilikal biçimde olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca İbn Butlan'ın

özelliğine sahiptir. Bu Kilise; Hıristiyanlığın en önemli ve ilk kiliseleri arasında kabul edilmiş ve 1963 yılında Papa VI. Paul tarafından hac³² mekânı olarak onaylanmıştır. İsa'ya inananların "*Hıristiyan*" adını ilk kez kullandığı bu mağarada/kilisede, geleneksel olarak, her yıl 29 Haziran'da, Katolik Kilisesi'nin organizatörlüğünde dinî tören düzenlenmektedir.(Aydın 2005; Ulutürk, 2005; Türkoğlu, 2006; Polat, 2008; Budak, 2012; Küçük, 2015; Hatay St. Pierre Kilisesi, 2016)

Dünya Doğal ve Kültürel Mirası Geçici Listesi'nde yer alan ve günümüzde anıt müze olarak kullanılan kilise; Antakya-Reyhanlı yolu üzerinde, Habib-i Neccar³³ veya Hac (Stauris) Dağı'ndadır. Suyun hidrolojik gücü, karstik alanlardaki erime, çözünme, fiziksel ve kimyasal parçalanma gibi birçok sebepler neticesinde kireçtaşlarından oluşmuş doğal bir mağara olan mekân; 1863, 1931-1932'li yıllarda bazı eklemeler ve düzenlemeler³⁴ ile gotik tarzlı bir kiliseye dönüştürülmüştür. 1997 yılında ise Turizm Bakanlığı'nca yapılan yenileme ve çevre düzenlemesi projesi ile kilisenin ön bahçesi genişletilerek ikinci bir giriş oluşturulmuştur. Ancak mağaranın iç kısmına revakların eklenmesi, diğer onarımlarla yapının sınırının dışarıya çekilmesi ve mağaranın ağız kısmının duvarla kapatılması ile yapının doğallığının kaybolduğu da ifade edilmektedir. (Polat, 2008; Ege, 2015; Küçük, 2015)

Kilisenin zeminindeki M.S. IV. veya V. Yüzyıllara ait mozaik kalıntıları ile birlikte duvarlarında da çeşitli freskler bulunmaktadır. Kilisenin kuzeyinde bulunan kabartmalar

---

da kilisenin, kentin merkezinde olduğunu ve İmparator Kusyan'ın sarayının yerine inşa edildiğini dile getirdiği bilgisi de verilmektedir.(Bkz. The Cave Church of St. Peter in Antioch, 2017)

³² Hıristiyanlıkta İsa'nın Doğumu; İsa'nın Çarmıha Gerilmesi ve Dirilişi hac ibadetinin temel unsurları arasında yer almaktadır. Bu noktada Hıristiyan hacılar, kutsal kitaptan İsa'nın doğumu ile ilgili bölümleri okumakta hatta özellikle doğu kiliselerine mensup hacılar, Yaslı Cuma/Kutsal Cuma günü yanlarında getirdikleri kefenleri, Yahya'nın vaftizi hayali ile Ürdün Nehri'nde yıkandıktan sonra giymektedirler. Aynı gün öğleden sonra "*Son Akşam Yemeği*" ve "*Haç Taşıma*" töreni yapılarak İsa'nın ölüme mahkûm edildiği yerden ağır adımlarla cenaze taşıma âdetine uygun olarak öldüğü yere götürülerek gömülmesi sembolik olarak yaşatılmaktadır. Paskalya öncesinde ise "*Kutsal Ateş Ayini*" icra edilmektedir. Hıristiyan hacılar, bu işlemlerin ardından hac ibadetinin tamamlanmasının bir göstergesi olarak sağ bileklerinin iç kısmına, "*haç işareti*" ile birlikte "*hac ibadetini yaptıkları tarihi*" dövme yapmaktadır.(Geniş bilgi için bkz. Adam, 1989)

³³ Habib bin Mûsâ, Habib bin İsrail veya Habib bin Merî adı ile bilinen Habib Neccar, Hatay'da faaliyet gösteren Petrus, Pavlus ve Yuhanna'ya (bu isimler, Sadık-Masduk; Sadık-Sadük; Toman-Yunus, Tomas-Pavlus, Yahya-Yunus, Yuman-Malus, Nazus-Marus şeklinde değişkenlik gösterir) inanan kişidir.(Habib Neccar hakkında geniş bilgi için bkz. Ateş, 1996; Yılmaz,1998)

³⁴ Haçlılar döneminde, kilisenin ön cephesinin, Papa IX. Pius'un arzusu ve Fransa Kralı III. Napolyon'un da maddî desteği ile Kapuçin rahipleri tarafından 1863 yılında restore edildiği dile getirilmektedir. (Bkz. Küçük, 2015. Ayrıca bkz. Hatay Rehberi, 2011)

ile Mağara'nın yakınında kayalara oyulmuş³⁵ ve mitolojide “Cehennem Kayıkçısı” olarak isimlendirilen “*Haron (Kharon) Kabartması*” da dikkat çekmektedir. Başlı örtülü bir insan portresini tasvir eden bu kabartmanın; İmparator Antiochos zamanında Antakya’da birçok insanın ölümüne neden olan veba salgını konu edindiği düşünülmektedir. Mitolojiye göre “*Kayıkcı Haron’un, ölümlerin ruhlarını Stiyks ırmağından geçirip yer altı ülkesine götürmekle görevli olduğu, ölümlerden bazılarını kayığına aldığı, bazılarını da yalvarmalarına kulak asmadan kıyıda bıraktığına inanılmaktadır. Haron’un kıyıda bıraktıkları kişiler için öldükleri zaman kendilerine dinî tören yapılmadığı, bu insanların yer altı Tanrısı Hades’in yönetimine girmeden önce yüz yıl ıstırap çektikleri ve boşlukta dolaştıkları*” da rivayet edilmektedir.

Değişik boyutlarda üç giriş kapısı bulunan kilisenin, onüç metre uzunluğunda, dokuzbuçuk metre genişliğinde ve yedi metre yüksekliğindeki bölümünden ana/ibadet mekânına geçiş yapılmaktadır. Kilisenin apsis kısmında, beyaz taşlı bir sunak vardır. Çevresinde bir takım mezarlar ve hamam bulunan bu sunağın olduğu alanda, içinde beyaz mermerden yapılmış Petrus heykeli olan niş yer almaktadır. Niş’in sağ tarafında kayalardan sızan, kutsal olduğuna inanılan suların toplandığı ve vaftiz törenlerinin yapıldığı bir havuz vardır. Geçmiş dönemlerde bu suyun, kiliseyi ziyaret edenler tarafından şifa amacıyla içildiği ve hastalar için götürüldüğü de dile getirilmektedir. Niş’in solunda ise bir bölümden sonrası kapatılmış ve geçmişte kaçış için kullanılmış olan çok küçük ölçekli sarkıtların ve dikitlerin olduğu tünel mevcuttur. Ayrıca kilisenin ön bahçesinin geçmişte mezarlık olarak kullanıldığı rivayet edilmektedir. Günümüzde kilise; Hıristiyanlarca ayin, nikâh, vaftiz ve törenler için kullanılabilir. (Ulutürk, 2005; Türkoğlu, 2006; Lafferty, 2008; Polat, 2008; Budak, 2012; Ege, 2015; Küçük, 2015).

2. Aya Tekla (Meryemlik) Mağarası/Kilisesi

Konya’da doğan ve ilk rahibe okulunun kurucusu kabul edilen Tekla³⁶, Hıristiyanlar tarafından “*ilk şehit kadın*” olarak değerlendirilmektedir. Pavlus’un vaazlarından etkilenen ve Hıristiyanlığı benimseyen Tekla, Pavlus’un izni ve onayı çerçevesinde havariler ile eşdeğerde tutulmaktadır. (Budak, 2012; Küçük, 2015)

Pavlus, Anadolu’ya yaptığı bir yolculuk sırasında Konya’da, Onesiphorus’un evine misafir olur. Burada, Onesiphorus’un kızı Tekla ve annesi ile tanışır. Tekla, zamanla

---

³⁵ Kayaya oyularak oluşturulmuş dünyadaki ilk manastır yapılarından birinin, Karaman’ın Yeşildere Taşkale yolu üzerindeki “*Manazan Mağaraları*” olduğu ileri sürülmektedir. Bu mağaranın, Bizanslılar zamanında yapıldığı ve kumkale, at meydanı ve ölü meydanı gibi farklı isimlerle zikredilen birkaç kattan oluştuğu, çok sayıda tünel ve odası olduğu ve kaya mezarlarına ev sahipliği yaptığı ifade edilmektedir. (Bkz. Bingöl, 2007)

³⁶ Tekla adının, “*Tanrı’nın galibiyeti/zaferi*” anlamına gelen “*Theokleia*”dan geldiği ileri sürülmektedir. (Küçük, 2015)

Pavlus'a karşı ilgi duyar ve onun vaazlarını dinleyerek gününü geçirir. Ancak Tekla'nın nişanlısı Tamiris (Thamyris), bu durumdan rahatsız olur ve Pavlus'u şikâyet ederek onun hapse atılmasını sağlar. Tekla da ateşe atılır ancak mucizevî bir şekilde çıkan fırtına ile ateşte yanmaktan kurtulur. Bu süreçte, Pavlus'tan haber alamayan Tekla, Tamiris ile evlenmeyi reddederek Isparta'dan Silifke'ye uzanan bir yolculuk yapar. Kendisini tamamen Tanrı'ya adayan Tekla, arenada vahşi hayvanlara atılma cezaları ile karşı karşıya kalır, ancak Hıristiyanlara göre o, mucizelerle bu hayvanlardan da hiçbir zarar görmeden kurtulur. Böylece Hıristiyanlarca hayatının mucizeler ile dolu olduğuna inanılan Tekla'nın, (tahmini olarak) doksan yıllık yaşamı süresince “*rol model*” olma bakımından kadınlar arasında önemli bir konuma sahip olduğu ve Silifke'de veya Hatay'da öldüğü rivayet edilmektedir. Pavlus'un öğrencisi olan Tekla'nın hatırası, günümüzde Konya'daki Aziz Pavlus Kilisesi'nin duvarındaki ikona ile yaşatılmaktadır. (Ehrman, 2006; Öztürk, 2012; Budak, 2012; Küçük, 2015)

“*Meryemlik*” adı ile de bilinen Aya Tekla Mağarası; Hıristiyanlar, özellikle Katolikler için, bir hac merkezi olup, Mersin'in Silifke Taşucu yolundaki bir tepede yer almaktadır. Bu mağara; Hıristiyanlık dönemine ait kutsal bir sit alanı olarak kabul edilmektedir. Bu alanda; çok sayıda kilise ile sarnıç, hamam, mezarlıklar ve sur kalıntıları bulunmaktadır. Sözkonusu kiliselerden biri, alanın doğu alt kısmında IV. Yüzyıla atfedilen ve 12 m. x 18 m. boyutlarında olan “*Yeraltı Kilisesi*”dir. Günümüze ulaşabilen bu yapının, Tekla Kilisesi'nin sığınağı olarak kullanıldığı ve üç nefli bir yapıdan oluştuğu belirtilmektedir. Ayrıca kilisenin zaman içerisinde yeniden düzenlenerek destek amacıyla kolonların kuzey kısmına bir duvar eklendiği ve bu eklemeye Yeraltı Kilisesi'nin kuzeyinde bir yan şapelin ortaya çıkarıldığı dile getirilmektedir. Apsisin kuzeyindeki bölümün ise Tekla'nın yaşadığı yer olarak tahmin edilmektedir. Zaten çok sayıda rivayetlerden³⁷ birine göre; “*Tekla, Hıristiyanlığı yaymakla birlikte hastalıkları iyileştirme gücüne de sahiptir. Ancak bu durum, doktorların huzursuz olmasına sebep olur. Doktorlar, onun güç kaynağının bakireliği olduğunu ve Artemis'ten yardım aldığını düşünürler. Tekla'nın gizemli gücünü yok etmeye çalışırlar. Onun mağarada olduğunu öğrenen kötü düşünceli kişiler ona zarar*

---

³⁷ Tertullian gibi bazı ilk dönem Hıristiyan yazarlar, Tekla ile ilgili rivayetlerin masaldan öteye gidemeyeceğini ve kadının kilisede hiçbir liderlik vasfı olamayacağını ileri sürmektedir.(Bkz. Ehrman, 2006,145)

vermek isterler. Tekla da onların kötülüğünden sakınmak için dua eder ve duasının neticesinde mağarada bir kaya yarığı açılır. Tekla bu delikten/oyuktan içeri girip kaybolur. Geriye ise elbisesinden bir parça kalır. Böylece daha öncesinde Hıristiyanların gizli ibadet mekânı olan mağara, Hıristiyanlığın serbest olması ile IV. Yüzyıl'da, kilise haline getirilmiştir.” (Grant, 2000; Polat 2004; Ehrman, 2006; Budak, 2012; Öztürk, 2012, 50-52; Küçük, 2015, 497)

Günümüzde Mağara'nın üst tarafında da bugün yalnızca apsisi görülebilen ve V. Yüzyıla atfedilen (460-470) bir kilise kalıntısı vardır. Kilikya kiliseleri (bazilikaları) içerisinde en büyüğü olduğu iddia edilen bu kilisenin, Tekla veya Zenon adına mı inşa edildiği hususunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Söz konusu kilisenin, üç nefli ve yeraltı kilisesi ile geçitlerle bağlantılı olabileceği de ifade edilmektedir. Hatta kilisenin “81 metreye 43 metre” boyutlarında ölçüldüğü ve bu ölçüsü ile önemli bir özelliğe sahip olduğuna vurgu yapılmaktadır. Grant ise *Roma'dan Bizans'a* adlı eserinde, bu kilisenin, çok büyük bir bazilikanın³⁸ mahzen mezarına benzediğini ve İmparator Zenon'un da bu şekilde bulmuş olma ihtimali üzerinde durmaktadır. Grant bu bölgedeki kiliseler ile Alahan'daki kiliseler arasında büyük benzerlikler olduğuna da dikkat çekmektedir. (Grant, 2000, 111, 190; Polat 2004, 8) Ayrıca bu alanda, “Kuzey Kilise” ve “Kubbeli Kilise” adlı kiliselerin varlığından da bahsedilmektedir.(Bu kiliseler hakkında geniş bilgi için bkz. Polat 2004, 8-9)

3. Ashab-ı Kehf Mağarası

Arapça “Kühüf” kelimesinin çoğulu olan “Kehf”, kelime olarak “mağara, sığınak” ve “sahib, sahb” kelimelerinin çoğulu olan Ashab ise “sahipler, koruyucular, dostlar, sahabeler” anlamına gelmektedir. Ashab kavramı, dinî terim olarak, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) gören ve sohbetlerinde bulunan kimseleri ifade etmektedir. Ancak Ashab-ı Kehf kavramı ile “mağara dostları/arkadaşları” kastedilmektedir.(Küçük, 2015)

Kuran'da, Ashab-ı Kehf olayıyla ilgili olarak, bu olaya muhatap olanların üçyüz yıl uyutulduklarından, ancak kendi aralarında “Bir gün ya da bir günden az” şeklinde konuştuklarından ve sayıları hakkında kesin bir bilginin olmadığından bahsedilmektedir. Kuran'daki ayetlerde de söz konusu mağaranın neresi olduğu

---

³⁸ Yapının üç nefli bazilika şeklinde olduğu dile getirilmektedir.(Bkz. Belgin-Henry, 2003, 35. Ayrıca yapı hakkında geniş bilgi için bkz. Belgin-Henry, 2003, 33-36)

hususunda kesin bir bilgi yoktur. Ayrıca Ayette köpeğin iki ayağını uzatmış olduğu ifade edilmekte ve başka bir bilgi verilmemektedir.(Bkz. Kehf Suresi, 9-25) Ancak Kehf Suresi'ndeki yer alan "Rakîm" (kurşun levha, kitap) kelimesinin; bir dağ/tepe veya bir yerleşim merkezi, Ashab-ı Kehf'in bulunduğu şehrin adı, içerisinde mağara bulunan bir vadinin adı, mağaranın ağzını kapatan taşın adı veya Ashab-ı Kehf olayındaki köpeğin adı olabileceği de iddia edilmektedir³⁹.

Karacaoğlan'ın kaybolduğu mağara olarak da bilinen Ashab-ı Kehf ile ilgili efsaneler; hem Hıristiyanlıkta hem de İslâm'da kendisine yer bulmuştur. Bu efsanelerden birisine göre, "...Mitolojik tanrılara inanışın yavaş yavaş gücünü kaybettiği dönemlerde tek Tanrı'ya inandıkları için eziyet görmekten kaçan (Yemlihâ/Seliha, Mekselinâ, Mislinâ, Mernuş, Debernuş, Şâzenuş, Keleştatayyuş isimli gençler ve köpekleri Kıtımîr/Katmir ile birlikte) yedi genç, putperestliğe dönmeyi kabul etmediklerinden kralın huzuruna çıkarılmışlardır. Kral da onların putperestlik dinine bağlı kalmalarını aksi takdirde kendilerini öldürteceğini söyleyerek onlara ek süre tanımıştır. Bu yedi genç, Kıtımîr isimli köpeği de yanlarına alarak 'Ashab-ı Kehf Mağarası' adı verilen mağaraya saklanmışlardır. Bu mağarada üçyüz yıl uykuda kalan gençlerden uykudan ilk uyanan yiyecek almak için şehre inmiştir. Ancak elindeki paradan şüphelenen kişi, mağaraya döndüğünde, mağarada yedi yavru kuştan başka bir şey görmemişlerdir..." Bu olay üzerine mağara "Yedi Uyurlar Mağarası" adı ile anılmıştır.(Küçük, 2015, 499-500; Mersin, 2016. Ayrıca bkz. Yıldız, 2007, 14-44; Yıldız, 2012, 266-276)

"Yedi Uyurlar Mağarası" olarak bilinen Ashab-ı Kehf Mağarası'nın Türkiye'de İzmir Efes'te (Ayasuluk⁴⁰) Panayır Dağı'nda⁴¹, Tarsus'ta ve Afşin'de olduğu ileri sürülmekte ve çeşitli iddialar gündeme getirilmektedir. Bu iddialardan birisine göre, güneşin doğarken mağaranın sağına meylettığı, batarken ise sol yanını kesip gittiğidir. Buna göre mağaranın ağzının güneye (kıbleye) dönük olması gerektiği ileri sürülmektedir.

³⁹ Bu iddialar için bkz. Akpınar, 2002, 178-179; Akpınar, 2010, 1167-1168.

⁴⁰ Ramsay, Ayasuluk kelimesinin Rumca "Agiō Theologo" isminin "Ayo-Thologo" olduğunu ve zamanla Ayasuluk veya Ayasuluk şekline dönüştüğünü ifade etmektedir. O ayrıca Theologos isminin, ilk olarak Türkler tarafından kullanıldığını hatta eski bir Türk beyinin üstünde Latince "Theologo" adının geçtiği sikkelerin mevcut olduğuna da dikkat çekmektedir.(Ramsay, 1960, 117) Ayasuluk/Ayasuluk adı ile ilgili diğer bir iddia ise bu kavramın, Yuhanna'nın mezarının üzerindeki toprağın nefes alıp verme şeklinde hareket etmesi ile ilişkili olarak "kutsal soluk-nefes" anlamında kullanıldığı ve Ayasuluk isminin dayanağının Yuhanna olduğudur.(Bkz. Küçük, 2015, 487)

⁴¹ Roma Dönemi'nde "Pion" olarak isimlendirildiği ifade edilmektedir.(Ramsay, 1960, 117)

Bununla birlikte Ashab-ı Kehf olayının, (Hz.) İsa'nın ölümünden yaklaşık 25-30 sene sonra olduğu ve mağaranın Filistin'e yakın olması, hatta Hz. Muhammed'in Bilal-i Habeşi'ye “İleride sen Ashab-ı Kehfi ziyaret edeceksin” dediği ve onun da Hz. Ömer döneminde Tarsus'a geldiği dolayısıyla en uygun yerin ise Tarsus olması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.(Yıldız, 2007; Akpınar, 2010; Küçük, 2015)

Ahmet Eyicil ise “*Afşin Ashab-ı Kehf*” adlı çalışmasında, mağaranın saklanma bakımından uygun olması, içerisinde su kaynağının bulunması, dolayısıyla gençlerin ve köpeğin su ihtiyacını giderebilmesi, güneşin teorisine (güneşin sağ taraftan doğup sol taraftan batması) ve Kehf Suresi'nin 17.-18. ayetlerinde bahsedilen şekle uyması, güneş ışınlarının sabah ve akşamüstü düşmesi, sağına ve soluna meyletmesi için mağaranın yönünün kuzey batıda olması gerektiği göz önünde tutulduğunda mağaranın Afşin'de olmasının kuvvetli muhtemel olduğunu ileri sürmektedir. O, batı kaynaklarına göre adı Arabissus (Efsus⁴²) olarak geçen Afşin şehrinin, Kapadokya vilayetinin sınırları içerisinde olduğuna, o dönemde ticarî ve askeri bakımdan çok önemli olan “*Kral Yolu*”nun Efes'ten başlayıp Ankara, Afşin, Musul (Ninova)'dan, İran'ın Basra Körfezi yakınlarındaki Persapolis şehrine kadar uzandığına da dikkat çekmektedir. Eyicil, Dakyanus'un, Ashab-ı Kehf'te sözkonusu edilen gençlere düşünceleri ve söylediklerine uymaları için ek süre vererek Ninova şehrine birkaç gün içinde gidip geldiği, dolayısıyla Ashabı Kehf mekânının Afşin değil Ankara veya Mersin civarında olsaydı Dakyanus'un birkaç günde Ninova'ya gidip gelmesinin mümkün olamayacağını iddia etmektedir. O ayrıca Dakyanus'un oğlu ile sevgilisinin Afşin'in kuzey batısında bulunan Gözpınarı'nda yapılmış olan hamamda eğlenirken hamamın çöktüğünü ve Dakyanus'un oğlu ile sevgilisinin öldüğünü de delil göstererek ashabı kehf mekânının Afşin'de olduğu hususunda ısrarcıdır.(Eyicil, 2005, 269-287)

Faruk Sümer de “*Eshabü'l Kehf (Yedi Uyurlar)*” adlı eserinde, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde, Afşin'de gördüğü mağaranın Ashab-ı Kehf'e ait olmasının mümkün olamayacağını ifade ederek onun mağarayı görmediğini dile getirmektedir. Sümer ayrıca önemli tefsircilerin rivayetlerine yer vererek Ashab-ı Kehf Mağarası'nın Afşin'de olma ihtimali üzerinde durmaktadır.(Sümer, 1989, 32-40)

---

⁴² Ancak Efsus kelimesinin bozulmuş biçimi olarak Fis adının geçtiği Fis Ovası'ndan dolayı Ashab-ı Kehf'in yerinin Diyarbakır Lice'de olma ihtimalinin güçlü olduğu da iddia edilmektedir(Bkz. Haspolat, 2013)

Bütün bu iddialar ile birlikte M.S. 448 yılında, Efes'in Panayır Dağı eteklerinde bulunan cesetlerin ve 1926 yılında Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün bölgede yaptığı kazılar sonucunda bulunan kalıntılar neticesinde sözkonusu mağaranın, Efes'te olduğu iddia edilmektedir. Buna delil olarak Hıristiyan literatürde yer alan rivayete⁴³ göre İmparator Decius'un (Dakyanus) Efes'e gelerek putlara tapınmayı ve Hıristiyanların onlara kurban kesmelerini emretmesi, gençlerin mağaraya sığınarak üçyüz yıl uykuya dalmaları ve uykudan uyanan gençlerden birinin bir şeyler almak için şehre indiğinde burasının Efes olup olmadığını sormasını dayanak göstermektedirler.(Küçük 2015) Ayrıca Taberi de *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi* adlı eserinde, Efes (Defsos) için Ashab-ı Kehf yiğitlerinin köyü tabirini kullanmaktadır.(Bkz. Taberi, 1991, III)

Ashab-ı Kehf mağarasının Tarsus'ta, Afşin'de ve Efes'te olduğu iddiaları ile birlikte Diyarbakır'ın Lice İlçesi'nin Derkam Köyü'ndeki ve Eskişehir'deki mağaraların da Ashab-ı Kehf Mağarası'na benzerliği noktasında buraların da olma ihtimali üzerinde durulmaktadır. Bu iddialar sadece Türkiye ile sınırlı kalmamakta, benzer iddialar, hemen hemen her ülkenin kendi sınırları içerisinde de gündemini korumaktadır⁴⁴.

Mersin'in Tarsus ilçesindeki Ashab-ı Kehf Mağarası; kayalar içerisine oyulmuş, üç ayrı bölmeden oluşmaktadır. Mağaraya, tepenin güney batı yamacındaki on basamaklı yapay tünel aracılığıyla inilebilmektedir. Daha sonra dar bir salona ve oradan da merdivenler ile esas mağara salonuna geçilmektedir. Mağaranın yanında 1873 yılında Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılan bir cami ile üç şerefeli minare vardır.(Küçük, 2015)

Kahramanmaraş'ın Afşin İlçesi'nde bulunan Ashab-ı Kehf Mağarası ise Ashâb-ı Kehf Külliyesi Hatay Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün mülkiyetindedir. Tavanı düz ve yere batmış şekilde olan mağara, Afşin'deki Binboğa Dağı eteklerinde bir yamaçta yer almaktadır. Mağara kısmı/kutsal mağara ve önündeki ibadet yeri (kilise) olmak üzere iki bölümden oluşmakta ve mağaraya giriş, camiden sağlanmaktadır. Burada, halk arasında "zemzem suyu" olarak da isimlendirilen tavandan damlayan suların zeminde bulunan çukurda birikmesi sonucu oluşmuş bir su kaynağı yer almaktadır. İbadet yeri olan kilise ise Bizans Dönemi'ne ait olup kemer ve tonozları tuğla ile duvarları ise moloz taş ile

---

⁴³ Sözkonusu rivayetler için bkz. Taberi, 1991, 920-928; Ersöz, 1991, 465; Sertoğlu, 2006, 129-132; Yıldırım, 2006, 116; Budak, 2012, 67-75.

⁴⁴ Bu ülkelerdeki mekânlar hakkında geniş bilgi için bkz. Sert, 2009, 111-119.

inşa edilmiştir. Kuzeye açılan bir penceresi olan yapının duvarı üzerinde halkın “*Vaftiz Taşı*” adını verdikleri mermer bir niş (mihrap) mevcuttur.

İzmir’in Selçuk İlçesi’nde Panayır Dağı’nın doğu yamacında yer alan Ashab-ı Kehf Mağarası da beşbinaltıyüz metre karelik alandaki Kilise, Şapel ve Mozele gibi çeşitli yapılardan oluşmaktadır. Bu mekân, I.-IV. Yüzyılın sonlarına kadar Hıristiyanlar için önemli bir şehitlik, hatta hac yeri iken günümüzde bu önemini kaybettiğinden “*İnanç Turları*” listesinde yer almamaktadır. Ancak XV. Yüzyıla kadar mabet ve nekropol alanı olarak kullanıldığını gösteren yazıtlardan bahsedilmektedir.(Freely, 2004; Küçük, 2015)

Diyarbakır’ın Lice İlçesi’nde bulunan Ashab-ı Kehf Mağarası ise daha çok şifa bulma yeri olarak görülmektedir.(Küçük, 2015. Ayrıca bu mağara hakkında geniş bilgi ve iddialar için bkz. Haspolat, 2013)

4. Sümela (Meryem Ana) Manastırı

2013 yılında aktif olarak faaliyete geçen Sümela Manastırı, Trabzon’un Maçka İlçe sınırları içerisinde⁴⁵ ve 1987 yılında milli park ilan edilen Altındere Vadisi Milli Parkı’nda bulunmaktadır. “*Meryem Ana*” adı ile de bilinen manastırın adının manastırın “*kara/karanlık*” anlamına gelen “*Melas/Oros Mela*” (Kara Dağ) sözcüğünden geldiği veya Meryem ikonasının renginin siyah olmasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Ayrıca Yunanca Sümela kelimesinin, Meryem ikonasının bir sıfatı olabileceğine de ihtimal verilmektedir. Çünkü XII. Yüzyıl’da, Gürcü resim sanatında, Meryem ikonlarının, esrarengizliğini arttırmak amacıyla resimlerde Meryem’in yüzünün, siyah ile boyanarak “*Siyah Madonna*” adı ile yapıldığı, böylece manastırın “*Sümela*” adının kaynağı olarak da “siyah/kara” renginin olmasının mümkün olabileceği dile getirilmektedir.(Zaman, 2005; Küçük, 2015) Ayrıca Dünya Doğal ve Kültürel Mirası Geçici Listesi’nde yer alan Sümela Manastırı’nın, Tibet Manastırlarını andıran ve Anadolu’da varlığını devam ettiren tek örnek olduğu da ileri sürülmektedir.(Bkz. Köse, 2010, 39)

---

⁴⁵ Maçka İlçesi sınırları içerisinde *Ortodoksların Teoloji/İlahiyat Fakültesi* olarak kullandığı kabul edilen Kuştu (Şimşirli) Köyü’nde günümüzde duvarları kalmış *Gregorius Peristera (Kuştu-Hızır İlyas) Manastırı* da tarihteki önemli mekânlardandır.(Küçük, 2015)

Manastır, IV. Yüzyılda, Bizans İmparatoru I. Teodosyus (Theodosius) zamanında (375-395) Atina'dan gelen Barnaba ve Sofronyos (Sophronios) isimli iki rahip tarafından inşa edilmiştir. Manastırın yapımı ile ilgili çok sayıda rivayet⁴⁶ yer almaktadır. Buna göre; Barnaba ile yeğenin, Luka tarafından yapılan Meryem Ana ile İsa'nın tasvir edildiği bir tabloyu da yanlarına alarak Trabzon'a geldiği ve buradaki gönüllü işçiler ile birlikte sözkonusu mağarayı iki odalı manastır haline getirdikleri rivayet edilmektedir. Günümüzdeki yetmişiki odalı manastır, 1360 yılında III. Aleksiyoş (Aleksios) zamanında inşa edilmiştir. Manastırın dış kapısındaki kitabesinde de; III. Aleksiyoş'un manastırın kurucusu, doğu ve batının hâkim imparatoru olduğunun ve 1361 yılındaki bir güneş tutulmasını burada izlediğinin yazılı olduğu ifade edilmektedir. Sümela Manastırı'na, Türklerin özellikle Fatih Sultan Mehmed'in büyük ilgi gösterdiği, her türlü masrafını üstlendiği ve yeni fermanlar ile katkı sağladığı bilinmektedir.(Küçük, 2015)

Tarihte çok sayıda bakım ve onarım gören manastır, 1972 yılında ören yeri olarak hizmete sunulmuştur. Yapı, 1981 yılında doğal sit alanı olarak belirlenmiş, 1987'de de Altındere Vadisi'nin Milli Park alanı ilan edilmesi ve 1997'de ise Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca I. derece doğal ve arkeolojik sit alanı, çevresi de II. derecede sit alanı olarak koruma altına alınmıştır.(Küçük, 2015)

Genel olarak beşik tonoz örtü sistemine sahip Manastır, yapı itibariyle dört kat ve iki bölümden oluşmaktadır. Manastıra giriş, çok fazla basamaktan oluşan dar bir merdiven ile sağlanmakta ve ana giriş kapısının yanında odalar (muhafız odaları) yer almaktadır. Ana girişten iç avluya ve Hıristiyan kutsal kitabında bahsi geçen yaratılıştan İsa'nın göğe yükselişine kadar çeşitli konulardaki freskler ile süslü kiliseye geçilmektedir. Burada Türk mimari motifleri ile süslü bir ayazma ve şapeller de yer almaktadır. Ayrıca Trabzon'un ilk kütüphanesi kabul edilen kütüphane ile misafir odaları bulunmaktadır. (Zaman, 2005; Köse, 2010;Küçük, 2015) Hatta bir dönem kütüphanenin iç duvarında Komnenoslar döneminden kalma "*Sakın katılma sen de gözyaşlarıma. Nurunun ışığıyla parlıyorsun; Meryem, gafletimin karanlığını dağıtıyorsun*" yazısının olduğu da dile getirilmektedir.(Köse, 2010, 42) Manastırın alt katında ise mutfak, keşiş odaları, kiler

---

⁴⁶ Bu rivayetlere örnek olarak bkz. Eyice, 1966, 245; Zaman, 2005, 11.

ve depolar da dikkat çekmektedir.(Küçük, 2015. Yapı ve yapı içerisindeki freskler hakkında geniş bilgi için bkz. Köse, 2010, 39-328)

5. Kapadokya Kiliseleri ve Gümüşler Manastırı

Kapadokya, Hıristiyan Kutsal Kitabı'nda adı geçen ve Pers dilinde, “*Güzel Atlar Ülkesi*” veya “*Küçük Şehir*” anlamında “*Katpatuka*” isminden Yunanca'ya geçen bir kavramdır. Bu kavramın ayrıca Kızılırmak'ın kollarından biri olan “*Kappadoks*” kelimesinden geldiği de ileri sürülmektedir. Dinî ve coğrafi açıdan dünyada tek örnek sayılabilecek Kapadokya, hem inanç ve kültür turizminin hem de mağara turizminin en güzel örneklerindedir.(Elçilerin İşleri, 2:9; Petrusun Birinci Mektubu, 1:1; Karakaya, 2012; Küçük, 2015)

“*Göreme, Güzelyurt, Ihlara, Soğanlıdere, Kocamustafa Paşa, Zelve, Güzelöz, Konaklı, Derinkuyu, Kaymaklı, Uluğaç ve Erdemli*” gibi birçok mekânı bünyesinde barındıran Kapadokya, tek nefli, iki nefli, üç nefli, serbest haç plânlı veya kare içinde haç plânlı olmak üzere çeşitli biçimlere sahip yüzlerce mağara ve kaya kilisesine⁴⁷ ev sahipliği yapmaktadır. Bu mekânlar içerisinde; Göreme, Ihlara, Soğanlıdere ve Zelve açık hava müzesi olarak faaliyet göstermektedir. Bunlardan Aksaray'daki Hasan Dağı volkanından püskürtülen lavların akarsu aşındırması sonucunda oluşmuş bir vadi olan *Ihlara Vadisi* ile Nevşehir'e bağlı Ürgüp İlçesi ve 1985 yılından itibaren Dünya Miras

---

⁴⁷ Bu kiliseler; *Geyikli Kilise, Güzelöz Haç Kilisesi, Güzelöz Mavurcan Kilisesi, Sümbüllü Kilise, Ağaçaltı Kilisesi (Daniel Pantanassa), Pürenli Seki Kilisesi, Konstantin ve Helena Kilisesi, Ala Kilise, Bahattin Samanlıği Kilisesi, Eğritaş Kilisesi, Direkli Kilise, Hagios Anargyros (Sivişli) Manastırı, Aziz Basil Şapeli, Tatların Kilisesi, Aziz Jean (Karşı) Kilisesi, Kılıçlar Kilisesi, Karanlık Kilise, Aziz Theodore (Tağar) Kilisesi, Azize Katherine Şapeli, Kızıl Kilise ve Kubbeli Kilise, Meryem Ana Kilisesi, El Nazar Kilisesi, Saklı Kilise, Elmalı Kilise, Teotokos Şapeli, Azize Barbara Şapeli, Kokar Kilise*'dir. Ayrıca Göreme'deki en eski kaya kiliselerinden olduğu rivayet edilen, tek nefli Eski Kilise; Yeni Kilise, Eski Kilisenin altındaki Kilise ve Yeni Kilisenin kuzeyindeki Şapel olmak üzere dört ayrı mekândan oluşan *Tokalı (Taçlı) Kilise*; batı duvarında yılanların saldırısına uğramış dört günahkâr kadınıla ilgili fresklerden adını alan *Yılanlı Kilise*; Aksaray'ın Güzelyurt İlçesi'ne bağlı Belisırma Köyü'nün en yüksek boyutlu kiliselerinden olarak kamuoyunda yer bulan *Aziz Georgi (Kırkdamaltı) Kilisesi*; Hıristiyan aziz Östatiyos (Eusthatios) tasviri ile birlikte hayvan motifleri bezemeleri ile Göreme'deki tek örnek olan *Aziz Eusthatios Şapeli*; adını Hz. İsa'nın göğe yükseliş sahnesinin altında bulunan ayak izlerinden alan *Çarıklı Kilise*; Belisırma'da kayalar üzerinde bulunan ve “*Saint Ermolaos*” adı ile de bilinen *Karagedik Kilisesi*; Ön cephesindeki kırmızı renkli freskleri ve demir merdivenleri ile dikkati çeken *Çavuşin (Nicephorus Phocas) Kilisesi*; içerisindeki üzüm salkımlarından dolayı “*Üzümlü*” adını alan ve ikonaklazm öncesinin fresklerini ve özellikle yöredeki tek balık motifini barındırmasından ötürü ayrı bir önem taşıyan *Üzümlü Kilise* gibi kiliseler de önemli kiliselerdendir. Bu kiliselerin yanında Bizans Dönemi'nden kalma “*Aya Maryeros Manastırı*” adı ile bilinen ve dünyanın ilk akıl hastanesi olarak kullanıldığı iddia edilen bir manastır da önemli yapılarıdır.(Bu kiliseler için bkz. Küçük, 2015; Kiliseler, 2016; Aksaray Kiliseleri, 2016, Müzeler ve Örenyerleri, 2016; Çavuşin Kilisesi, 2016)

Listesi'nde yer alan Milli Park olan *Göreme ve Kapadokya*, Hıristiyanlığın ilk dönem kiliselerine ev sahipliği yapması bakımından büyük önem arz etmektedir. Hem İhlara'daki hem de Ürgüp'teki ve Göreme'deki kiliselerin en önemli özelliğini, İsa'nın Doğumu, Müjde, Ziyaret, Mısır'a Kaçış, Son Akşam Yemeği ve "İsa-Meryem-Yahya" gibi ikonalar/tasvirler⁴⁸ oluşturmaktadır. Bu tasvirlerin çoğu, hem mimarî açıdan, hem de Bizans resim sanatı açısından da büyük önem taşımaktadır.(Karakaya, 2012; Küçük, 2015)

Kapadokya Bölgesi'ndeki yapılar içerisinde en önemlisi, Niğde'nin Gümüşler Beldesi'ndeki "*Eski Gümüş Kilisesi*" adıyla da bilinen "*Gümüşler Manastırı*"dır. Bu manastırdan ilk kez, 1909 yılında Belçikalı Henri Grégoire'nin bahsettiği belirtilmektedir. Bir kaya manastır kilisesi olan yapının, tahminen VIII/X-XII. yüzyıllar arasında yapıldığı ifade edilmektedir. Büyük bir kayanın içine oyularak oluşturulmuş olan yapı, Kapadokya bölgesindeki günümüze ulaşabilen en büyük manastırlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Manastırın avlusunun sol tarafındaki yeraltı şehri de dikkat çeken yapılardandır.

Manastırın en önemli özelliğini, kilisedeki apsisin solunda yer alan nişteki "*Gülümseyen Meryem ve Bebek İsa*" ikonası oluşturmaktadır. Bu bağlamda manastır, "*kucağındaki İsa ile gülümseyen Meryem Ana'nın yüz ifadesi*" ile Anadolu'daki hatta "*dünyadaki tek gülümseyen Meryem*" freski olarak tarihe geçtiği iddia edilmektedir. Ayrıca Bizans sanatının Anadolu'daki en iyi ve en güzel korunmuş eserlerinden kabul edilen Manastır, 1972 yılında sit alanı ilan edilmesine rağmen turizmde arzu edilen ilgiyi görememiştir/görememektedir.

Tonozlu, yaklaşık yedi metre uzunluğunda ve kayalara oyulmuş iki odası olan bir geçitten manastıra giriş yapılmaktadır. Buradan, kare şeklinde ve çevresi dik kaya duvarları ile çevrili açık bir avluya geçilmektedir. Kuzey yönündeki duvarda, kayalara oyulmuş ve birbirine yuvarlak kemerler ile bağlı spiral ve geometrik motifli dokuz sütunu bulunan avlunun sol tarafında havalandırma ve haberleşme sistemi dikkat çekmektedir. Manastırda günlük yaşamın sürdürüldüğü düşünülen odalar ile birlikte mezarlar ve depolar yer almaktadır. Kuzeydoğu yönündeki kemerlerin içerisinde ise "*Malta Haç*" sembolü yer almaktadır. Kuzeybatıdaki kapıdan da manastırın asıl

---

⁴⁸ Bu ikonalar/tasvirler hakkında geniş bilgi için bkz. Korat, 2005.

kilisesine geçiş yapılmaktadır.(Gough, 1965; Niğde, 2008; Öcal, 2013; Küçük 2015; Eski Gümüşler Manastırı, 2017)

Manastırın en önemli yapısını oluşturan Haç plânlı kilisenin ilk narteksi, toprak zeminli olup; bu narteksin önünde de birkaç büyük küp mevcuttur. Buradan kapı boşluğu ile yuvarlak tonozla örtülü, kemerlerle birbirine bağlanmış duvarları olan asıl nartekse geçilmektedir. Naos ise kayalara oyularak oluşturulmuş olup, burada dört kalın sütunun taşıdığı üzerinde sembolik bir kubbe olan üst örtü yer almaktadır. Kilisenin doğu kısmında, yanlarında küçük birer apsisleri olan büyük bir apsis vardır. Büyük apsisde, Meryem ile kilisenin önde gelen kişilerine ait freskler görülmektedir. Burada ayrıca melek (Cebrail ile Mikail) ikonaları ile birlikte Hıristiyan azizlerin ve Havarilerin ikonalarından da bahsedilmektedir. Kilisenin kuzey tarafında ise mezarların bulunduğu iç içe iki oda bulunmaktadır.(Niğde, 2008; Küçük, 2015; Eski Gümüşler Manastırı, 2017. Ayrıca kilise hakkında geniş bilgi için bkz. Gough, 1965, 255-263)

Yukarıda bahsi geçen yapılar dışında dünyanın en eski taş oyma manastırlarından olduğu kabul edilen *Aya Nikola Manastırı*, *Kızlar Manastırı*⁴⁹, *Alahan Manastırı*, *Öviündü/Vaşlop Manastırı*, *Yediler/Kellibaro Manastırı*⁵⁰ gibi yapılar da mağara yapılarına örnektir. Bununla birlikte Mersin'in Mut İlçesi'nde, kızıl rengi sebebiyle halk arasında "Al Oda" olarak da bilinen "Al/Ala Oda Kaya Kilisesi" ile "Alahan Manastırı" arasındaki alan da, Bizans döneminden kalma kayaya oyulmuş mağara hücre ve mezar gibi yapılar da bu hususta önem arzeden diğer örnek yapılarıdır.(Küçük, 2015) Ayrıca "Mağara/Yeraltı Kilisesi" olarak bilinen *Mor Babi Kilisesi* (Mardin) ile birlikte

---

⁴⁹ Trabzon'da, *Kızlar Manastırı* adı ile bilinen iki yapı vardır. Bunlardan biri, "Tanrı'nın koruduğu" anlamına gelen "Panagia Thaoskepastos" adı ile bilinen manastırdır. Manastırdan içeriye girildiğinde ilk olarak misafirhane ile karşılaşmaktadır. Avlunun güneyinde ise kayalara oyulmuş ve önüne duvar örülmüş bir mağara kilise vardır. Diğer Manastır ise "Panagia Keramesta" adı ile bilinen manastırdır. Bu manastır, Sümela Manastırı veya 1923 yılında son kez kullanıldığı ifade edilen Vazelon Manastırı'nın mimarî yönden küçük bir kopyası olarak değerlendirilmesi bakımından önem arzeden yapılarıdır. Ayrıca Gümüşhane'nin Kürtün İlçesi, Yaylalı Köyü'nde de "Kızlar Manastırı" ile Kars'taki Kutsal Rahibeler veya Bakireler Manastırı olarak da bilinen Kızlar Manastırı da aynı isim ile zikredilen önemli mekânlardandır.(Küçük, 2015; Trabzon Manastırları, 2016)

⁵⁰ Bu manastır; Muğla Milas'ta Bafa Gölü'nün kuzeydoğusunda, Latmos (Beşparmaklar) Dağları'nın eteklerindeki Kapıkırı Köyü'nde; iki kilise, bir şapel, keşiş hücreleri ve sarnıçtan oluşan bir yapıdır. Tahminen X. Yüzyıl'da yapıldığı ifade edilen manastırın; kayanın şemsiye biçiminde oyulması ile yapılması en önemli ayrıcalığıdır. Ayrıca bu bölgede, Hz. İsa'ya adanmış, kayalara oyulmuş "Pantokrator" olarak isimlendirilen bir kilise ile Bafa Gölü'nün kuzey-doğusunda "Stilyos Manastırı" ve Manastırın kuzey tarafında ise "Arap Avlusu" olarak da bilinen "Pavlus Kaya Kilisesi" yer almaktadır.(Küçük, 2015)

Urfa kralı Abgar tarafından öldürüldüğüne inanılan Aday'ın da yer aldığı beş Hıristiyan azizin gömülü olduğuna inanılan Diyarbakır'ın Eğil Kalesinin kale duvarı yanında, ağzı duvarla örtülü bir mağaranın içinde Ermeni veya Süryani Kilisesi olduğu ifade edilen bir kilise de dikkate değer önemli eserlerdendir.(Koçoğlu, 2006; Karakaş, 2012)

SONUÇ

Mağaralar, birçok özelliğine göre sınıflandırılmakta ve önemli turistik mekânlar arasında yer almaktadır. Tarihte bütün yönleri ile yaşam alanı olarak kullanılan mağaralar, peygamberlerin veya din kurucularının da hayatında önemli rol oynadığı mekânlardandır. Bununla birlikte mitolojik açıdan mağaralar, evrenin sembolü ve dünyanın merkezi kabul edilmiş, tanrı, tanrıça, diğer ruhanî varlıkların ve kahramanların doğum yeri olmuştur. Mağaralar, yaratılış, doğum, ana rahmi/karnı, ağaç kovuğu, sığınak/barınak, saklanma yeri ve hapisane olarak da kahramanlara ev sahipliği yapmıştır. Mitolojik olarak hem iyi ruhların hem de kötü ruhların mekânı olan mağaralar, ölüm yeri, mezarlık olarak da önemli rol oynamıştır. Mitolojide mağaralar, alt ve üst dünyayı birbirine bağlayan, yeraltına giden yolların ve başka bir dünyanın/ öte dünyanın girişi/kapısı, başlangıcı ve geçiş mekânı, ölümlerin öteki dünyaya yolculuklarında geçmek zorunda oldukları mekân olarak da hizmet etmiştir.

İkonografik açıdan da mağaralar, mitolojideki mağara motifi ile benzerlikler göstermekle birlikte özellikle doğum ve ölüm olaylarının merkezi olarak önem taşımaktadır. Böylece kutsalın tezahür ettiği bir mekân olarak mitolojinin ve ikonografinin vazgeçilmez olan mağaralar, hem turizm sektörünün “Mağara Turizmi” adında turizm türünün hem “mağara sanatı” adı altında bir sanat biçiminin oluşturulmasına vesile olmuş hem de kültür ve inanç turizminin vazgeçilmez mekânlarından olmuştur.

Dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de dinî önemi sebebiyle ziyaret edilen çok sayıda mağaralar vardır. Bunların en önemlileri arasında Petrus Mağarası/Kilisesi, Aya Tekla (Meryemlik) Mağarası/Kilisesi, Ashab-ı Kehf Mağarası, Sümela (Meryem Ana) Manastırı ve Kapadokya Mağara Kiliseleri vardır. Bu kiliselerin birçoğu Dünya Doğal ve Kültürel Mirası Geçici Listesi’nde yer almaktadır. Bu kiliselerden Petrus Kilisesi, Hıristiyan adının kullanıldığı ilk kilisedir. Aya Tekla Kilisesi ise Hıristiyan azizeler içerisinde çok önemli yer tutan ve Hıristiyanlar tarafından “ilk şehit kadın” kabul edilen

Tekla adına yapılan eski kiliselerdendir. Ashab-ı Kehf mağarası hemen hemen dünyanın birçok yerinde kendisine yer bulmuş bir mekândır. Bu mekân, Türkiye’de bir dönem Hıristiyanların hac mekânı olarak ziyaretlerin merkezini oluşturmuştur. Sümela Manastırı, Meryem Ana’ya atfedilmiş olup, tarihî bir öneme ve mimarî güzelliğe sahiptir. Dünyadaki tek gülümseyen Meryem ikonasına sahip olduğu ileri sürülen Gümüşler Manastırı’nın yer aldığı Kapadokya Kiliseleri ise “*Açık Hava*” müzeleri olarak çok sayıda mağara kiliselerine ev sahipliği yapmıştır/yapmaktadır. Bu mekânlar, kendisine özgü yapı ve özellikleri ile inanç turizmi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Adam, B. (1989). *Dinlerde Hacc İbadeti üzerine Bir Araştırma*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Akalın, K.H. (2009). Mitra Efsanelerinin Ve Mucizelerinin Hristiyanlık Üzerindeki Etkileri, *Akademik Bakış*, Temmuz-Ağustos- Eylül, 17, 1-17.
- Akpınar, A. (2010). Kurân’ın İşaret Ettiği Yerlerden Ashabı Kehf’in Yerini Bilmenin İnanç Turizmine Katkı Açısından Önemi, *Kahramanmaraş Sempozyumu*, Kahramanmaraş, 1159-1176.
- Akpınar, A. (2002). *Kurân Coğrafyası*, Ankara: FCR Yayıncılık.
- Aksaray Kiliseleri*. (2016). <http://www.bilgilerforumu.com/forum/konu/aksaray-kilisele-ri.678461>. (Erişim Tarihi 18.09.2016).
- Amstrong, K. (2006). *Mitlerin Kısa Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, İstanbul: Merkez Kitapçılık.
- AnaBritannica Ansiklopedisi*, (1989). İstanbul.
- Arda, Z. (2014). Türk Mitolojisinde Dağlar ve Çağdaş Türk Resmine Yansımaları, *Akdeniz Sanat Dergisi*, 13(7), 26-47.
- Arslan, A.A. (2007). Orta Asya Türk Ve Amerika Kızılderili Şamanlarının Giysileri, *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*, Ankara: Öncü Basımevi, 89-96.
- Atalay, E. (1983). Ephesos Yöresindeki Antik Mağaralar, *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, İstanbul 23-26 Mayıs 1983: Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 105-108.

- Atiya, A.S. (2005). *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, Çev. Nurettin Hiçyılmaz, İstanbul, Can Matbaacılık.
- Ateş, S. (1996). Habîb en-Neccar, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XIV, 373-374.
- Aydın, M. (2005). *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya: Din Bilimleri Yayınları.
- Aydoğan, E. (2006). *Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Mitolojik Unsurlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Baldick, J. (2011). *Hayvan ve Şaman*, Çev. Nevin Şahin, İstanbul: Hill Yayın.
- Banarlı, N. S. (2001). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihî I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Barnabas İncili. (2016). <http://barnabas-incili.com/incil/barnabas>.(Erişim Tarihi 04.09.2016).
- Baykara, T. (2001). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayın: 252.
- Belgin-Heny, A. (2003). *Choice And Context In The Late Antique Architecture: Questioning The Cilician "Domed Basilicas"*, Department of History of Architecture, (Thesis of Master), Ankara.
- Beydilli, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Çev. Eren Ercan, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Bingöl, Z. (2007). *Gelenekten Evrensele Anadolu'da İnanç Turizmi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bodhidharma, (2016). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Bodhidharma>.(Erişim Tarihi 12.09.2016).
- Bonnefoy, Y. (2000). *Mitolojiler Sözlüğü*, C. I-II, Türkçe Baskıyı Haz. Levent Yılmaz, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Boratav, P.N. (2012). *Türk Mitolojisi*, Çev. Recep Özbay, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Boyana, H. (2005). Arkadia Kökenli Keçi Tanrı Pan, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37 (24), 167-193.
- Budak, D. (2012). *Anadolu'da Yaşamış Aziz ve Azize Hayatlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Burkert, W. (1999). *İlkçağ Gizem Tapıları*, Çev. Sina Şener, Ankara: İmge Kitabevi.
- Butanyev, V.-Butanayeva, İ. (2007). *Yenisey Kırgızları Folklor Ve Tarih*, Kırgızca'dan aktaran Yaşar Gümüş, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Byzantine Iconography*. (2016).<http://www.sspp.ca/Icons%20and%20Iconography%20-updated%2011-21-2010-cg.pdf>, (Erişim Tarihi 20.02.2016).
- Campbell, J. (1994). *Yaratıcı Mitoloji Tanrının Maskeleri*, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi.
- Campbell, J. (1995). *İlkel Mitoloji*, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara: İmge Kitabevi.
- Campbell, J. (2003). *Batı Mitolojisi Tanrının Maskeleri*, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: Ankara: İmge Kitabevi.
- Cappadocia*. (2016). <https://en.wikipedia.org/wiki/Cappadocia>.(Erişim Tarihi 11.09.2016).
- Chavannes, E. (2007). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Çev. Mustafa Koç, Ahsen Batur (Ed.), (b.yer.): Selenge Yayınları.
- Cirlot, J. E. (2001). *A. Dictionary of Symbols*, London: Routledge.
- Comefort, P. (2016). <http://www.patrickcomerford.com/2010/04/transfiguration-finding-meaning-in.html>. (Erişim Tarihi 15.04.2016).
- Cömert, B., (1999). *Mitoloji ve İkonografi*, Ankara:Ayraç Yayınevi.
- Cuff, A..J., (2016). *The Life of Christ in Icons*, http://www.academia.edu/9666720/The_Life_of_Christ_in_Icons. (Erişim Tarihi 16.04.2016).
- Çağlar, B. (2008). *Türk Mitolojisinde Dört Unsur ve Simgeleri Üzerine Bir İnceleme*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli.
- Çavuşin Kilisesi*.(2016). http://www.turizmdunyasi.net/gezilecek_yerler/index.php?mod=content_father&id=402&lang=tr. (Erişim Tarihi 19.09.2016).
- Çelebi, E. (2006/2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I-IX, Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.(Bu kitapların her bir cildi, 1.ve 2. Kitap şeklindedir. Bu husus metin içerisinde I/1, II/2 gibi şekilde belirtilmiştir).
- Çetindağ, G. (2016). *Türk Kültüründe Mağara Motifi*, <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/%C3%87ET%C4%B0NDA%C4%9E-G%C3%BClde-T%C3%9CRK-K%C3%9CLT%C3%9CR%C3%9CNDE-MA%C4%9EARA-MOT%C4%B0F%C4%B0.pdf>, (Erişim Tarihi 15.09.2016).
- Çığ, M.İ. (1997). *İbrahim Peygamber*, Kaynak Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

- Demirci,K. (2005). *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Ortodoksluğun Teolojisi*, İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Dävletov, T.B. (2007), Kamlık İnançında Kam (Şaman) Ve Kümelenme Geleneği Üzerine, *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*, Ankara: Öncü Basımevi, *Diyarbakır Sur Rehber*. (2012). Haz. Sur Kaymakamlığı, Diyarbakır.
- Eberhard, W. (2000). *Çin Simgeleri Sözlüğü*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ege, İ. (2015). Saint Pierre (Kilisesi) Mağarası (Antakya/Hatay), *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Eylül, 16 (3), 165-188.
- Ehrman, B.D. (2006), *Peter, Paul, and Mary Magdalene: The Followers of Jesus in History and Legend*, Oxford: Oxford University Press.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Rifat, İstanbul: Om Yayınevi.
- Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*, Çev. Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eliade, M. (2005). *Dinler Tarihi*, Çev. Mustafa Ünal, Konya, Serhat Kitabevi.
- Eliade, M.-Couliano, I.P. (1997). *Dinler Tarihi Sözlüğü*, Çev. Ali Erbaş, İsmail Taşpınar (Ed.), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Elwood, R.-Alles, G. (2007). *The Encyclopedia Of World Religions*, USA: Facts On File.
- Encyclopedia of Religous Practices*. (2006). Thomas Riggs (Ed.), I-III, USA: Library Of Congress Cataloging-In-Publication Data.
- Erbaş, A. (2013). Hıristiyanlık, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ali Erbaş (Ed.), Eskişehir.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Ergun, P. (2011), Bebekleri Dünyaya Leyleklerin Getirdiğine Dair İnançın Türk Mitolojisindeki Kökleri Üzerine, *Millî Folklor*, 89 (23), 133-146.
- Erkol, M. (2015). *Siyer Kitabım*, Yay. Haz. Ümit Kalkan, Konya: Damla Ofset Matbaacılık.
- Eröz, M. (1991). *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Ersoy, H.–Kırmacı M. Z. –Ersoy, A.F. (2006). Yazkonağı Mağarasının (Ünye-Ordu) Jeolojisi ve Oluşumu, *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, 30 (1), 39-48.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eski Gümüşler Manastırı*. (2017). <https://www.timeturk.com/tr/2009/04/05/tek-gulen-meryem-ana-turkiye-de.html>, (Erişim Tarihi, 11.08.2017).

- Estin, C.-Laporte, H. (2002). *Yunan ve Roma Mitolojisi*, Çev. Musa Eran, Ankara: TÜBİTAK.
- Evans, S. (2009). Tanrı'nın Özel Fiilleri: Vahiylere ve Mucizelere, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Çev. Ferhat Akdemir, IX (3), 231-252.
- Eyice, S. (1966). Trabzon Yakınında Meryem Ana Manastırı, *Belleten Dergisi*, Ankara, 30, 243-264.
- Eyicil, A. (2005). *Afşin Ashab-ı Kehf*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14, 269-287.
- Fant, C.E.- Reddish, M.G. (2003). *Biblical Sites in Greece and Turkey*, Oxford: Oxford University Press.
- Frazer, James. G. (1991). *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri I*, Çev. Mehmet Doğan, İstanbul: Payel Yayınevi.
- Frazer, J.G. (1992). *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri II*, Çev. Mehmet Doğan, İstanbul: Payel Yayınevi.
- Freely, J. (2004). *The Western Shores of Turkey*, London: Tauris Parke Paperbacks.
- Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su*. (2013). Nurettin Demir (Ed.), Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Aski Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Gough, M. (1965). "The Monastery Church of Eski Gümüş", *Archaeology*, Archaeological Institute of America, Vol. 18, No. 4 (December), pp. 254-263,
- Gökalp, Z.(1976). *Türk Töresi*, Haz. Hikmet Dizdaroğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları:6.
- Gökalp, Z. (1991). *Türk Uygarlığı Tarihi*, Haz. Yusuf Çotuksöken, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Grant, M. (2000). *Roma'dan Bizans'a*, Çev. Z. Zühre İlkelen, İstanbul: Homer Kitabevi.
- Graves, R. (2010). *Yunan Mitleri*, Çev. Uğur Akpur, İstanbul: Say Yayınları.
- Guilley, R. E. (2001). *The Encyclopedia of Saints*, USA: Facts On File.
- Günay, Ü.-Güngör, H. (1998). *Türk Din Tarihi*, İstanbul: Laçın Yayınları.
- Günay, Ü. (2003). Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), 5-36.
- Hallick, M.P. (2016). *Feast of the Nativity of our Lord and Savior Jesus Christ*, http://www.goarch.org/special/listen_learn_share/nativity.(Erişim Tarihi 12.04.2016).

- Harbottle, Rr. (2005). *Kutsal Kitap Yerler Sözlüğü*, İstanbul, e-kitap.
- Harran. (2016). <http://www.sanlıurfa.bel.tr/tr/icerikdetay/6/3/harran.aspx>, (Erişim Tarihi 15.09.2016).
- Haspolat, Y.K.(2013). *Tüm Yönleriyle Hani İlçesi ve Turizm*, Hani Kaymakamlığı - Dicle Üniversitesi.
- Hatay Rehberi*. (2011). Hüseyin Şahin (Ed.), Hatay: Hatay Valiliği.
- Hatay, St. Pierre Kilisesi* (2016). <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44421/hatay-st-pierre-kilisesi-hatay.html>, (Erişim Tarihi 20.09.2016).
- Heyden, D. (2005). Caves, *Encyclopedia of Religion*, USA, 3, 1468-1473. <http://www.christiananswers.net/turkish/bible-tr/tr-john11.html>. (Erişim Tarihi 04.04.2016).
- <https://www.muze.gov.tr/tr/muzeler/gumusler-orenyeri>, (Erişim Tarihi 11.09.2017).
- Hu, H.L.- Allen, W.C. (2005). *Taoism*, USA: Chelsea House Publishers.
- Ihlara, Güzelyurt*. (2016). http://www.turkcebilgi.com/ihlara,_g%C3%BCzelyurt. (Erişim Tarihi 19.09.2016).
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İsa Mesih*. (2016). <http://www.ortodoksluk.org/ikonalarintefsiri-isamesih2.html>, (Erişim Tarihi 18.02.2016).
- Kaba, A. (2011). *Altay, Tuva, Hakas ve Şor Destanlarında At Motifi Üzerine Bir İnceleme*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kaftancıoğlu, Ü. (1974). *Koroğlu Kolları Halk Destanları*, İstanbul: Büyük Dağıtım Yayınevi.
- Kalafat, Y. (2016). *Türk Kültürlü Halklarda Ahır Çerşembe'nin Mitolojik Muhtevası*, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/yasar_kalafat_ahir_cersembe_mitoloji.pdf. (Erişim Tarihi 11.08.2016).
- Kalinski, G. v.d.. (2016). “*Analysis of an icon of Nativity of Christ*”, https://www.jyu.fi/taidehistoria/icons/nativity_of_jesus_christ.html, (Erişim Tarihi 11.04.2016).
- Karadavut, Z.-Yeşildal, Ü.Y. (2007). Anadolu-Türk Folklorunda Geyik, *Millî Folklor*, 19 (76), 102-112.
- Karakaş, A. (2012). Eğin İlçesi Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (23), 12-13.

- Karakaya, N.Ç. (2012). Dünya Mirasında Türkiye: Göreme Milli Parkı ve Kapadokya Kayalıklarının, *Türkiye'nin Kültürel Mirası-I*, Canan Parla (Ed.), Eskişehir.
- Karakurt, D. (2012). *Türk Mitoloji Ansiklopedisi*, e-kitap.
- Kaya Kiliselerinde Betimlenen Sahneler. (2016). <http://www.kapadokyadakil.com/kaya-kiliselerinde-betimlenen-sahneler>.(Erişim tarihi, 09.09.2016).
- Kilde, J. H. (2008). *Sacred Space, Sacred Power*, Oxford: Oxford University Press.
- Kıyar, N. (2012). Kybele'nin Sanat Nesnesi Olarak Kullanımı, *İnönü Üniversitesi Sanat Ve Tasarım Dergisi*, (2) 6, 355-371.
- Kiliseler. (2016). <http://www.goreme.bel.tr/tr/kiliseler>, (Erişim Tarihi 11.09.2016).
- Koçoğlu, Y. (2006). *Mardin İlinin Turizm Potansiyeli*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- Korat, G. (2005). *Taş Kapıdan Taç Kapıya Kapadokya*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köse, İ. (2010). *Bulutların Ötesinde Saklı Manastır Sumela*, Trabzon:Akademi Kitabevi.
- Kurt, M. (2010). *Tanrıça Kültü ve Hristiyanlık'taki Meryem Figürüne Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize.
- Küçük, M.A. (2015). Anadolu'daki Arzı Mevud Urfa, *İTOBİAD*, 5(2),167-196.
- Küçük, M.A. (2015). *İnanç Turizmi Açısından Türkiye'de Dini Mekânlar (Yahudilik-Hristiyanlık Örneği)*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Küçük, M.A. (2016). "İkonografiden İnanca "İsa Mesih'in Dirilişi/Paskalya" Süreci", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı Aralık, 230-274.
- Küçük, M.A. (2017). "Geleneksel Türk Dini İnanışlarından Mitolojiye: 'Ölüm/Obur Ruhlar'", *Gazi Türkiyat*, (20), 25-53.
- Lafferty, S. (2008). *Travel Adventures Turkey, India*: Hunter Publishing.
- Mackenzie, D. A. (1996). *Çin ve Japon Mitolojisi*, Çev. Koray Akten, Ankara: İmge Kitabevi.
- Mağara Sembolü. (2016). http://www.astroset.com/bireysel_gelisim/sembol/s42.htm. (Erişim Tarihi 23.09.2016).
- Mersin. (2016). <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9972/mersin.html>.(Erişim Tarihi 11.09.2016).
- Müzeler ve Örenyerleri. (2016). <http://www.nevsehir.kulturturizm.gov.tr>.(Erişim Tarihi 18.09.2016).

- National Geographic Essential Visual History of World Mythology*. (2008). National Geographic, USA.
- Nes, S. (2009). *The Mystical Language of Icons*, William B. Edermans Publishing Company.
- Oğuz, M.Ö.-Ersoy, P. (2007). *Yaşayan Taş Kesilme Efsaneleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi (Thbmer) Yayınları: 11.
- Öcal, T. (2013). “Niğde Gümüşler Manastırı ve Turizm Potansiyeli”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 23, S.2, s. 31-49.
- Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: Kömen Yayınları
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öz Ortodoksluk Doktrinleri ve Emanetleri. (2016). http://www.oodegr.co/tourkika/eortes/xristouyenna_minima_patriarxi.htm. (Erişim Tarihi 13.06.2016).
- Öz Ortodoksluk Doktrinleri ve Emanetleri. (2016). http://oodegr.co/tourkika/psychot/herap/theologia_eikonas2.htm. (Erişim tarihi 12.06.2016).
- Özbaş, M. (2010). Kurtarıcı Kargadan Burnu Pislikten Çıkmayan Kargaya: Türk Halk Anlatılarında Karganın Dönüşümü, *Millî Folklor*, 22(88), 57-65.
- Öztürk, N. (2012). Hıristiyanlığın İlk Yıllarında Akdeniz Ülkelerini Etkisi Altına Alan Kadın: Tekla, *Fe Dergi*, 4(1), 42-49.
- Pakyürek, T. (2011). *Amazonlar*, Yalçın Lüleci (Ed.), İstanbul: Anonim Yayıncılık.
- Palabıyık, M. H. (2007). Klasik İslam Coğrafyacılarına Göre Ağrı Ve Cûdî Dağları, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 19,155-175.
- Parlak, S. (2012). *Antik Dönem Anadolu Kültleri Ve Kült Merkezleri*, Ankara, (Uzmanlık Tezi).
- Polat, I. (2004). *Silifke Aya Tekla Bazilikası Sarnıcı Restorasyon Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Polat, K. (2008). *Katolik Hıristiyanlık'ta Azizlik ve Azizler*, Ankara: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Radloff, W. (2008). *Türklük ve Şamanlık*, Çev. A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu, Ö. Andaç Uğurlu (Ed.), İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Raising of Lazarus*. (2016). <http://www.iconrussia.ru/eng/iconography/2034/?icon=1>. (Erişim Tarihi 04.04.2016).

- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Reynal, C.A. (1996). 1995 Zeugma ve Apameia Yüzey Araştırmaları, *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 27-31 Mayıs 1996, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 1877, 1-16.
- Rindam, M. (2016). *Cave Tourism: The Potential of Asar Cave as a Natural Tourism Asset at Lenggong Valley, Perak*, http://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2014/09/shsconf_4ictr2014_01014.pdf. (Erişim Tarihi 12.08.2016).
- Roller, L.E. (2004). *Ana Tanrıça'nın İzinde Anadolu Kybele Kültü*, Çev. Betül Avunç, İstanbul: Homer Kitabevi.
- Roux, J.P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut Kazancıgil, Ankara: İşaret Yayınları.
- Roux, J.P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*, Çev. Musa Yaşar Sağlam, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Sacred Sites in the Holy Land*. (2016). http://historyandreconciliation.org/wp-content/uploads/2012/07/sacred_sites-english.pdf. (Erişim Tarihi 21.09.2016).
- Sami, B.S. (1983). *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, Çev. ve Yay: Suat Seren, İstanbul: Serenler Yayın.
- Sancak, N. (2008). *Mardin Efsaneleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.
- Schwartz, H. (2004). *Tree of Souls The Mythology of Judaism*, Oxford: Oxford University Press, VII.
- Sertoğlu, M. (2006). Ashab-ı Kehif (Mağra Yaraanı) Vakıflarına Dair Orjinal Bir Belge, *Vakıflar Dergisi*, Ankara, IX, 129-132.
- Sert, Ö. (2009). *Yedi Uyurlar Efsanesi*, Bülent Özçelik (Ed.), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Seyidoğlu, B. (2007). Sel Mitleri, *Milli Folklor Dergisi*, 19(76), 26-29.
- Sodzawiczny, M. (2003). *Türkiye Masallarında Şamanizm Öğeleri*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Edebiyatı Bölümü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Haziran.
- Sümer, F. (1989). *Eshabü'l Kehf (Yedi Uyurlar)*, İstanbul: Pamuk Ofset.
- Şanlıurfa'yı Gezelim*. (2014). Mehmet Sait Rızvanoğlu (Ed.), Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları Şehir Kitaplığı Dizisi:18.

- Taberi. (1991). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C. I-III, Çev. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Taberi. (1992). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C.IV-V, Çev. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2206.
- Tanyu, H. (1973). *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tanyu, H. (1978). *Türklerin Dinî Tarihçesi*, İstanbul: Türk Kültür Yayını:24.
- The Cave Church of St. Peter in Antioch.* (2017). http://www.academia.edu/12623139/The_Cave_Church_of_St._Peter_in_Antioch, (erişim tarihi 11.08.2017)
- The Encyclopedia of Jewish Life And Thought.* (1996). Chaim Pécarı (Ed.), Jerusalem.
- The Nativity Icon.* (2016). <https://iconreader.wordpress.com/2010/12/24/the-nativity-icon>. (Erişim Tarihi 11.04.2016).
- The Rising of Lazarus.* (2016). <https://orthodoxword.wordpress.com/2010/03/27/the-rising-of-lazarus-a-symbol-of-our-future-resurrection-the-tomb-of-lazarus-from-bethany-and-the-church-dedicated-to-the-saint-from-cyprus>.(Erişim Tarihi 04.04. 2016).
- Tiryaki, A. (2007). *Kisileçukuru Manastırı, Antalya'nın Doyran Beldesi'nde Bir Ortaçağ Yapı Topluluğu*, (Basılmamış Doktora Tezi)İstanbul.
- Trabzon Manastırları.* (2016). <http://hsnymn.blogcu.com/trabzon-manastirlari-sumelamanas-tiri-meryem-ana-manastiri/9263993>.(Erişim Tarihi 11.09.2016).
- Tuğrul, S. (2010). *Ebedi Kutsal Ezeli Kurban*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkoğlu, A.E. (2006). *Geçmişte ve Günümüzde Antakya'da Hıristiyanlık*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana.
- Tyree, E.L. (2016). *Diachronic Changes In Minoan Cave Cult*, [http://www2.ulg.ac.be/archgrec/IMG/aegeum/aegeum22\(pdf\)/07%20TYREE.pdf](http://www2.ulg.ac.be/archgrec/IMG/aegeum/aegeum22(pdf)/07%20TYREE.pdf). (Erişim 20.09.2016).
- Ulutürk, M. (2005). *Hıristiyanlıkta Havarilik*, (Basılmamış Doktora Tezi) Konya.
- Uraz, M. (1994). *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Williams, F. (1993). *Ege Medeniyetleri Tarihi*, Çev. M. Kalaycıoğlu, İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- World Religions.* (2004). Martin Palmer (Gen. Ed.), London: Times Books.
- Yıldırım, M. (2006). Tarsus'un Dini Tarihine Tarihsel Bir Yaklaşım, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Temmuz-Aralık, 6(2), 110-114.
- Yıldız, N. (2010). Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler, *Millî Folklor*, 22(87), 41-51.

- Yıldız, S. (2007). *Ashab-ı Kehf*, İstanbul: Ailem Yayınları.
- Yıldız, M. (2012). *Erken Dönem Hıristiyanlık*, Ali Budak (Ed.), İstanbul: Seda Özalit Yayın.
- Yılmaz, M.S. (2011). *Kumran Yazmalarının Ahit Geleneği Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Yılmaz, Y. (1998). *Hz. İsa-Antakya Halkı ve Habib Neccar*, Ankara: Asya Ofset.
- Yörükoğlu, T. (2006). *Batılılaşma Devri Resim Sanatında Edirne Bulgar Kilisesindeki İkonaların Yeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.
- Yücel, A. (2008). *Mağara Turizmi Tokat Ballica Mağarası Örneği*, (Uzmanlık Tezi), Ankara.
- Zaman, M. (2005). Türkiye'nin Önemli İnanç Turizmi Merkezlerinden Biri: Sumela (Meryamana) Manastırı, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, 3(35), 149-189.

Extended Abstract

Caves are natural underground cavity which seen in rocky areas and human being can enter caves. Caves are considered the heart of the mountains, a symbol of the universe and the center of the world. According to many features, these places are classified. These spaces are used as a living area in the historical process. Also they have played an important role in the lives of the prophets or religious founders. Caves, are center of birth place and death place of gods, goddesses and heroes.

Caves are even used as a houses, cold storage and cemetery. They played an important role in the revelation of the prophets process. Also, in history, caves have hosted birth, death and life of prophets or religious representatives. Caves is the symbol of the universe and the center of the world. They are space birth of the god, goddess or mortal existences. Thus the cave is a place where the sacred is manifested. Also caves are indispensable places of cultural and religious tourism.

Caves are womb, tree trunks, shelter, hiding place and prisons. It has become indispensable both cultural and religious tourism. There are many caves in the belief visited tourism site in the world and Turkey. These are Peter/Pierre Cave/Church, St.

Tekla (Meryemlik) Cave/Church, Ashab-ı Kehf Cave, Sumela (Virgin Mary) monastery and Cappadocia Cave Churches.

Pierre Church is a tentative list of World Natural and Cultural Heritage. This cave church is located on the the west foot of Hac (Staurin) Mountain in Antioch. Peter church is place which used Word of Christian. Place. The building is one of Christianity's oldest churches. In this cave/church, Christians performs the ceremony on June 29. The Church was used by the first Christians in Antioch.

Thekla/Tecla Church is located south of Silifke. Tecla was a saint of the early Christian Church. She lived around Silifke or Antioch died there. This building was called as Meryemlik (Virgin Mary). Tecla cave is a pilgrimage center for Christians, especially Catholics. This cave is holy sites of the Christian era. There are remains of the church, bath, many cisterns, cemeteries and city walls.

Ashabe, is companions, preservatives and friends. Kahf is cave and sanctuary. Cave is sacred for Muslims and Christians. The Quran briefly describes seven sleepers. It is alleged in Tarsus, in Afshin, Ephesus and Diyarbakır.

Sumela Monastery was activated in 2013. Sumela Monastery is a tentative list of World Natural and Cultural Heritage. It is district of Maçka. It was declared a national park in 1987. It is Altındere Valley National Park. It is also known by the name of the Virgin Mary. The mystery of the monastery comes from the word black. Monastery is 17 meters high, 40 meters long, 14 meters wide and has got 72 rooms.

Cappadocia or Katpatuka is a historical region in Central Anatolia (Nevşehir, Kırşehir, Aksaray, Niğde and Kayseri (not all). There are Ürgüp, Göreme, Ihlara Valley, Güzelyurt, Üçhisar, Avanos and Zelve. They are "Open Air Museum". But Gümüşler monastery is different. Because this monastery has got icon of "Smiling Mary and baby Jesus". Icon is unique in the world. At the conclusion of an over all assessment is made.